

Explanation of different factors of geoculture on Iran-Iraq relations

Majid Rasouli¹

1. Assistant Professor of Geopolitics Department, African Studies Center, Tarbiat Modares University, Tehran.

E-mail: m.rasouli@modares.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Iraq is regarded as a pivotal element in Iran's foreign policy. For Iranian policymakers, Iraq represents a more critical and, consequently, a more sensitive operational ground than other nations where Iran extends support to local militia groups. Historical evidence indicates that developments in Iraq can have significant repercussions for Iran's stability. Iraq continues to pose a threat to Iran's national security, which underpins Iran's efforts to influence Iraq's internal policies and strategic orientation. Since 2003, Iran has adeptly infiltrated the Iraqi Shia population by capitalizing on the long-standing common borders and cultural, religious, and economic ties with Iraq. Iran's influence is multifaceted, encompassing access to a diverse array of political and social actors. Hence, this research aims to examine the various geocultural factors in Iran-Iraq relations. To accomplish this objective, a descriptive-analytical method and Wizard software were employed. The findings of the research reveal that the divergent factors in geocultural relations between Iran and Iraq are situated in critical and semi-critical conditions. The robust scenario board comprises eight distinct possible situations. Among these eight scenarios, three are classified as critical, one as semi-critical, one as static, two as semi-optimal, and one as optimal. It is also noteworthy that the majority of Iranian and Iraqi citizens share a common religion, namely Shia Islam. The religious seminaries, or hawzas, located in the religious cities of Qom in Iran and Najaf in Iraq serve as centers of Shiite education; however, they have developed within two distinct and competing traditions. This factor presents an opportunity for potential improvement in the situation.
Article history:	
Received	
2023/10/19	
Received in revised	
2024/02/03	
Accepted	
2024/02/07	
Published	
2024/03/03	
Published online	
2025/09/23	
Keywords: geoculture, divergence, Iran, Iraq.	
Cite this article: Rasouli, Majid. (2025). Explanation of different factors of geoculture on Iran-Iraq relations. <i>Applied Researches in Geographical Sciences</i> , 25 (78), 158-183. DOI: http://dx.doi.org/10.61186/jgs.25.78.13	
© The Author(s). Publisher: Kharazmi University DOI: http://dx.doi.org/10.61186/jgs.25.78.13	

© The Author(s). Publisher: Kharazmi University

DOI: <http://dx.doi.org/10.61186/jgs.25.78.13>

Extended Abstract

Introduction

Iraq is regarded as a pivotal element of Iran's foreign policy. For Iranian policymakers, Iraq represents a more critical and, consequently, a more sensitive operational theater compared to other countries where Iran supports local militia groups. Historical evidence indicates that developments in Iraq can have significant repercussions for Iran's stability. Iraq remains a potential threat to Iran's national security, prompting Iran to seek influence over Iraq's internal policies and strategic direction. Since 2003, Iran has adeptly embedded itself within the Iraqi Shia population by capitalizing on the extensive shared borders and cultural, religious, and economic ties with Iraq. Iran's influence is multifaceted, encompassing access to a broad spectrum of political and social actors. This research aims to analyze the various geocultural factors that shape the relations between Iran and Iraq. It will consider additional components of geoculture, such as racial and ethnic homogeneity, topographical integrity, cultural and linguistic uniformity, the communication networks that facilitate relations, and religious homogeneity. An examination of these factors will illuminate their respective positive and negative impacts on the bilateral relations between the two countries, potentially fostering conditions for both convergence and divergence. Consequently, the primary research question is formulated as follows: What is the role of geocultural components in Iran-Iraq relations, and what are the distinct components of geoculture that influence these relations?

Material and Methods

The research design employed in this study is descriptive-analytical. Data analysis was conducted at two distinct levels: descriptive and analytical. A questionnaire, structured as a balanced cross-effect matrix, was utilized to solicit responses from the statistical sample regarding the significance of various indicators. Respondents rated the importance of these indicators on a scale ranging from -3 to +3, where -3 indicates an extremely negative effect, -2 signifies a relatively negative effect, -1 denotes a negative and weak impact, 0 represents a neutral impact, +1 indicates a weak positive impact, +2 reflects a moderate positive impact, and +3 corresponds to a strong positive impact. Upon completion of the questionnaire, the Scenario Wizard software was employed to process the data. Based on the scores entered into the matrix, a standardized normal matrix was calculated, and potential scenarios were classified by analyzing the degree of compatibility of the descriptors.

Results and Discussion

The findings of this research indicate that the divergent factors influencing geocultural relations between Iran and Iraq exist in critical and semi-critical conditions. The comprehensive scenario board comprises eight distinct possible situations. Among these eight scenarios, three are categorized as critical, one as semi-critical, one as static, two as semi-optimal, and one as optimal. Given that a significant majority of Iranian and Iraqi citizens adhere to the same religion, namely Shiite Islam, the seminaries, or Hozas, located in the religious cities of Qom in Iran and Najaf in Iraq serve as pivotal centers for Shiite

education. Consequently, this common religious affiliation may serve as a lever for improving the overall situation.

Conclusion

The results of the scenario analysis and surveys indicate that divergent factors in the geocultural relations between Iran and Iraq have positioned the two countries in critical and semi-critical conditions. Despite these challenges, it is noteworthy that the majority of Iranian and Iraqi citizens share a common religion, Shia Islam, which acts as a unifying factor. The religious cities of Qom in Iran and Najaf in Iraq are central to Shia education, housing prominent seminaries (Hawzas) that have historically played significant roles in shaping Shia thought. However, these two centers have developed under distinct and, at times, competing traditions. Najaf, home to the shrine of Imam Ali—one of the holiest sites for Shia Muslims—represents the oldest Shia seminary and a bastion of traditionalism. This tradition advocates for clerics to concentrate on guiding the religious lives of their followers rather than engaging in politics. Najaf flourished as a center of Shia scholarship and faith for centuries until its influence was curtailed under the repressive policies of Saddam Hussein's Baathist regime. Following the Islamic Revolution in 1979, Qom in Iran emerged as the intellectual center of Shia Islam during the 1980s and 1990s, overshadowing Najaf. Qom aligns with the tradition of Ayatollah Khomeini, which bestows upon Shia scholars, or a group of scholars, absolute authority over political, religious, and social matters within the Muslim community. Qom maintains close ties with the government of the Islamic Republic of Iran. After the 2003 invasion of Iraq, Najaf re-emerged as a significant Shia intellectual and religious center under the leadership of Grand Ayatollah Ali Sistani, a respected and pacifist cleric. While numerous interactions—religious, economic, and otherwise—occur between Qom and Najaf, the resurgence of Najaf presents a challenge to the religious authority traditionally centered in Qom. Iran has sought to expand its influence in Iraq's holy cities by investing heavily in reconstruction, religious tourism, and facilitating the travel of hundreds of thousands of Iranian pilgrims annually. However, as highlighted in the scenario analysis, factors such as the Sunni versus Shia divide and the proliferation of Shiism have significant implications for the geocultural relations between Iran and Iraq. These factors, particularly the Sunni-Shia dynamic, demonstrate a high level of interconnectedness and can profoundly impact the geocultural landscape of both countries. In summary, while shared religious ties provide a foundation for cooperation, the divergent traditions and geopolitical strategies of Qom and Najaf, along with broader regional dynamics, create complex challenges for Iran-Iraq relations. Addressing these issues necessitates careful consideration of the historical, religious, and political contexts that shape the geocultural interactions between the two nations.

تبیین عوامل واگرای ژئوکالچر بر روابط ایران و عراق

مجید رسولی^۱

۱. استادیار گروه ژئوپلیتیک مرکز مطالعات آفریقا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران. رایانامه: m.rasouli@modares.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	عراق مهم‌ترین بخش از سیاست خارجی ایران محسوب می‌گردد. برای سیاست‌گذاران ایرانی، عراق نسبت به سایر کشورهایی که ایران در آن‌ها از گروه‌های شبه‌نظامی محلی حمایت می‌کند، صحنه عملیاتی حیاتی‌تر و در نتیجه حساس‌تر است. تاریخ نشان داده است که حوادث عراق می‌تواند پیامدهای مهمی برای ثبات ایران داشته باشد. عراق همچنان تهدیدی برای امنیت ملی ایران است و به همین دلیل است که ایران به دنبال شکل دادن به سیاست داخلی و جهت‌گیری استراتژیک عراق است. از سال ۲۰۰۳، ایران با بهره‌گیری از مرزهای مشترک طولانی و روابط فرهنگی، مذهبی و اقتصادی عراق به طرز ماهرانه‌ای در میان جمعیت شیعه عراق نفوذ کرده است. نفوذ ایران چندوجهی است و شامل دسترسی به طیف وسیعی از بازیگران سیاسی و اجتماعی می‌باشد. از این‌رو این تحقیق به دنبال بررسی عوامل واگرای ژئوکالچر در روابط ایران و عراق است. برای دستیابی به این هدف از روش توصیفی-تحلیلی و نرم‌افزار ویزارد بهره گرفته شد. یافته‌های تحقیق نشان داد عوامل واگرا در روابط ژئوکالچر بین ایران و عراق در شرایط بحرانی و نیمه بحرانی قرار داد. تابلوی سناریوهای قوی از ۸ وضعیت احتمالی مختلف تشکیل شده است. از این ۸ وضعیت احتمالی، ۳ وضعیت بحرانی، ۱ وضعیت نیمه بحرانی، ۱ وضعیت ایستا، ۲ نیمه مطلوب، ۱ حالت نیز وضعیت مطلوب دارند. از آنجاکه اکثریت شهروندان ایرانی و عراقی مذهب مشترکی دارند و آن اسلام شیعه است. حوزه‌ها یا حوزه‌های علمیه در شهرهای مذهبی قم در ایران و نجف در عراق، مراکز آموزش شیعیان هستند؛ بنابراین می‌توان از این عامل برای بهبود شرایط استفاده نمود.
کلیدواژه‌ها: ژئوکالچر، واگرایی، ایران، عراق.	

استناد: رسولی، مجید (۱۴۰۴). تبیین عوامل واگرای ژئوکالچر بر روابط ایران و عراق. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۵ (۷۸)، ۱۵۸-۱۸۳.
<http://dx.doi.org/10.61186/jgs.25.78.13>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه خوارزمی تهران.

مقدمه

عراق از زمان استقلال خود در سال ۱۹۳۲، یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست خارجی برای ایران بوده است. اولین دلیل آن، مرز مشترک طولانی ایران و عراق است که ۱۳۰۰ کیلومتر امتداد دارد که ایران را در معرض آسیب‌های اجتماعی، سیاسی و تحولات اقتصادی در عراق قرار داده است. عامل مهم دیگری که عراق را در مرکز توجه ایران قرار می‌دهد پیوندهای فرقه‌ای است. همان‌طور که در ایران اکثریت جمعیت عراق متشکل از مسلمانان شیعه است این موضوع بر اهمیت عراق در نزد سیاستمداران ایرانی می‌افزاید. در واقع عراق در استراتژی منطقه‌ای ایران از اهمیت ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار است. عراق به‌عنوان یک همسایه غربی با ایران و همسایه شرقی با سوریه، به جمهوری اسلامی اجازه می‌دهد تا ارتباط زمینی با متحدانش در سوریه و لبنان را تضمین کند. به‌خصوص از زمان آغاز جنگ سوریه در سال ۲۰۱۱ و ظهور داعش در سال ۲۰۱۴، این ارتباط زمینی به شبه‌نظامیان تحت حمایت ایران اجازه داده است تا به‌راحتی بین سه کشور برای مقابله با تهدیدات محسوس علیه محور تحت رهبری ایران در منطقه حرکت کنند. درعین حال این اهمیت ژئوپلیتیکی تهران را نسبت به حضور و فعالیت قدرت‌های رقیب در عراق بسیار حساس می‌کند. این دلیل اصلی بود که در دوره پس از ۲۰۰۳، ایران از طریق شبه‌نظامیان متحد خود تلاش کرد تا از تبدیل شدن عراق به منطقه نفوذ دائمی واشنگتن و متحدانش جلوگیری کند، رویکردی که همچنان در مرکز استراتژی ایران در عراق قرار دارد. از سویی دیگر این عامل مورد توجه قرار دارد که از زمان انقلاب اسلامی ایران، عامل اصلی تعیین‌کننده سیاست خارجی ایران، ایدئولوژی دینی است. با این حال، برخی دیگر نیز استدلال می‌کنند که ایران یک سیاست خارجی عمل‌گرایانه را که بر اساس ملاحظات واقع‌گرایانه شکل گرفته است دنبال می‌کند (Üye, 2019: 391).

بررسی سیاست خارجی ایران در قبال عراق از این‌رو مهم است که عاملی برای تحلیل توازن بین ایدئولوژی دینی و واقع‌گرایی می‌باشد. در ارتباط با روابط ژئوکالچر ایران و عراق باید بیان نمود که ایران به دنبال کنترل کامل عراق نیست؛ یعنی به دنبال برافراشتن پرچم خود و کنترل آشکار دولت در بغداد نمی‌باشد. بلکه به دنبال حضور قابل‌توجهی برای تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری، آزادی تحرک سیاسی-فضایی برای تأمین منافع استراتژیک و توانایی جلوگیری از رویدادهای مغایر با منافع خود همچون کنترل تقویت شده شمال خلیج فارس، کمک به حزب‌الله لبنان و مبارزه با اسرائیل است. ایران به دنبال ایجاد یک بازوی مقاومت تطبیقی برای عملکرد با افزودن طراحی شده در سیستم عراق است. در مورد عراق نیز باید بیان نمود که این کشور دارای ساختار نهادی، هرج‌ومرج گونه‌ای است که با تهاجم ایالات متحده در سال ۲۰۰۳ آغاز شد و تا نبرد اخیر علیه داعش ادامه یافت (Rivera, 2022: 5). روابط نزدیک با احزاب سیاسی شیعه عراق، توانایی ایران را برای پیگیری اهداف ملی خود در عراق افزایش می‌دهد. درحالی‌که ایران روابط نزدیکی با شورای عالی اسلامی عراق^۱ دارد، همچنین از الدعوه، جریان صدر و دیگر گروه‌های سیاسی حمایت مالی کرده است (Felter, 2008: 13).

ایران علاوه بر قدرت سخت، از قدرت نرم و نفوذ مذهبی قابل‌توجه خود برای تأمین منافع ملی خود در عراق استفاده می‌کند. یکی از مؤلفه‌های ژئوکالچر مهم و تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق نقش مذهب است. در این ارتباط می‌توان بیان نمود که عراق به مقصد اصلی گردشگران مذهبی ایرانی تبدیل شده است. از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۴، ۱،۲ میلیون گردشگر مذهبی ایرانی از اماکن مقدس در نجف، کربلا، کاظمین و سامرا بازدید کردند. به همین ترتیب، در این مدت ۱،۷ میلیون عراقی از ایران دیدن کردند. ایران سالانه ده‌ها میلیون دلار برای ساخت و بهبود امکانات گردشگری برای زائران سرمایه‌گذاری می‌کند. در فوریه ۲۰۰۹، ایران قراردادی ۱،۵ میلیارد دلاری برای ساخت مجموعه‌ای از خانه‌ها، هتل‌ها، مدارس، بازارها و دیگر ساختمان‌های تجاری در بصره سرمایه‌گذاری کرد (Evans, 2009: 8). با توجه به نقش سایر مؤلفه‌های ژئوکالچر همچون تجانس نژاد و قومیت، یکپارچگی توپوگرافی، تجانس فرهنگی، زبانی، شبکه ارتباطی تسهیل‌کننده روابط و تجانس مذهبی می‌توان روابط ایران و عراق را در این بخش مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود برخی از این مؤلفه‌ها دارای نقش مثبت و برخی دارای نقش منفی بر روابط بین دو کشور هستند و می‌توانند شرایط همگرایی و واگرایی

¹ The Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq (SCIRI)

در روابط را برای هر دو کشور به همراه داشته باشند. با مراجعه به بررسی منابع داخلی و خارجی و مطالعه آنان می‌توان بیان نمود این تحقیق برای اولین بار در ارتباط با بررسی عوامل واگرایی ژئوکالچر ایران و عراق انجام شده است. از این رو سؤال اصلی تحقیق بدین صورت مطرح می‌گردد که نقش مؤلفه‌های ژئوکالچر در روابط ایران و عراق به چه صورت است؟ مؤلفه‌های واگرایی ژئوکالچر تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق کدامند؟

مبانی نظری

ژئوکالچر

ژئوکالچر، به معنای مهم شمردن عناصری مانند فرهنگ، زبان، قومیت و مذهب در کنار سایر مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی است. به نظر می‌رسد ژئوپلیتیک نوین ترکیبی از مفاهیم ژئوپلیتیک کلاسیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر است (حافظ نیا، ۱۳۹۳: ۹۱). امانوئل والرشتاین ژئوکالچر را به عنوان مجموعه‌ای از ایده‌ها، ارزش‌ها و هنجارها تعریف کرد که به طور گسترده در سراسر سیستم پذیرفته شد و پس از آن کنش اجتماعی را محدود کرد. این یک مفهوم اساسی در توصیف او از شکل‌گیری و توسعه سیستم جهانی سرمایه‌داری است؛ اما به طور شگفت‌انگیزی، ژئوکالچر به ندرت در ادبیات نظریه‌ی سیستم‌های جهان مورد توجه قرار می‌گیرد و آن را شاید به یکی از معدود مفاهیم محوری در کار والرشتاین تبدیل می‌کند اگر نگوییم تنها آن که نتوانسته اهمیت خود را در تحلیل سیستم‌های جهانی به دست آورد. این واقعیت که ژئوکالچر موضوع مهمی در چارچوب فکری تحلیل سیستم‌های جهان است، اما به رغم آن، به طور غیرمعمول نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد، در اینجا «پارادوکس ژئوفرنهنگ گمشده» نامیده می‌شود. تکامل یک ژئوکالچر که در اینجا پایدار است، به خودی خود یک پدیده اصلی در ساختن یک سیستم جهانی است. یک سیستم جهانی از دو زیرسیستم مبادلات نامتقارن تشکیل شده است که تا حدی در رابطه با یکدیگر مستقل هستند: اولی زیرسیستم مبادلات مادی است. هسته سیستم بر مبنای ثروت است که مبادلات بر این اساس شکل می‌گیرند. یک تصویر فرضی از آن زیرسیستم در هر لحظه، ساختاری را در زیرسیستم جهانی آشکار می‌کند، ساختاری که از یک هسته، یک نیمه پیرامونی و یک پیرامونی تشکیل شده است. دومین زیرسیستم، زیرسیستم مبادلات نمادین است. هسته هژمونی فرهنگی را از آن مبادلات انباشته خواهد کرد؛ بنابراین مبادلات نامتقارن مواد "عادی" تلقی می‌شود و هزینه نگهداری آن کاهش می‌یابد. یک تصویر فرضی در هر لحظه از آن خرده سیستم دوم، یعنی خرده سیستم مبادلات نمادین، ساختار فرهنگی زیربنای سیستم جهانی را آشکار می‌کند. آن ساختار ژئوکالچر است. در اینجا بسیار مهم است که تأکید کنیم که زیرسیستم مبادلات نمادین عمدتاً ناخودآگاه است، واقعی‌تی که تاکنون توسط تحلیل سیستم‌های جهانی نادیده گرفته شده است (Antonio, 2022: 1).

منابع ژئوکالچر

هویت ملی: هویت ملی به عنوان یک عنصر حیاتی و کلیدی در شکل‌گیری راهبرد مورد غفلت دانشمندان مدرن قرار گرفته است. در این ارتباط برخی محققان از جمله جان بریولی اعتقاد دارند که هویت ملی به عنوان یک نیروی سازنده نمی‌تواند در حالت هنجاری طولانی مدتی در جامعه وجود داشته باشد و از سوی دیگر عملکرد تمامی سیاست‌ها به تعریف ارزش‌ها و اولویت‌های موجود در جامعه نیاز دارد. این ارزش‌ها و اولویت‌ها در کنار بسیاری دیگر از عوامل عینی شکل دهنده راهبرد خواهد بود. به عنوان مثال لهستان، اکراین و روسیه دارای ریشه‌های مشترک اسلاوی هستند. در طول قرن‌ها لهستان مفهوم قدرت ملی را توسعه داده اما هویت ملی آن دستخوش تحولات و تغییرات بسیاری بوده است؛ بنابراین اکراین در هیچ یک از عرصه‌های قدرت ملی به علت تعریف نشدن هویت ملی در راهبرد این کشور موفق عمل نکرده و فقط از مزایای کوتاه مدت آن بهره برده است (Prizel, 1998: 3). در ارتباط با تأثیرات هویت ملی بر راهبرد ایالات متحده آمریکا می‌توان گفت که سیستم‌های ارزشی این کشور منجر به مفهوم‌سازی سایر قدرت‌ها به عنوان تهدید برای نظام سیاسی این کشور می‌گردد بنابراین راهبرد خود را بر این مبنا بر جهانی تک قطبی قرار داده است (Kershaw, 2018: 1).

فرهنگ سیاسی: فرهنگ سیاسی به معنای یک گفتمان در ارتباط با سیستم‌ها و رژیم‌های معاصر، گرایش‌ها، قوانین و سازوکارها، مداخله در زندگی سیاسی، دموکراسی، تقویت کارایی فعالیت‌های حاکمیتی و مدیریت امور عمومی است. در اصل فرهنگ سیاسی، ارزش‌های مشترک و اعتقادات گروهی از جامعه را در ارتباط با روابط سیاسی و سیاست‌های عمومی تدوین می‌نماید (Swedlow, 2013: 624). ایوان (۲۰۱۵) بیان می‌کند که فرهنگ سیاسی به‌عنوان الگویی از جامعه‌پذیری سیاسی و نگرش‌ها و گرایش‌های فردی نسبت به سیاست در یک سیستم سیاسی در قلمرو ذهنی افراد است که زمینه‌ساز اقدامات سیاسی و همچنین جهت‌گیری‌های شناختی، عاطفی و اظهارنظر در مورد احکام و نظرات سیاسی موجود در یک جامعه است که اغلب به‌صورت کاربردی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ بنابراین بخشی از راهبرد کشورها می‌تواند در گرو فرهنگ سیاسی موجود در یک جامعه و تهیه قوانین برای تنظیم رفتار سیاسی مورد استفاده قرار گیرد (Goldis, 2015: 28). به‌عنوان مثال فرهنگ سیاسی در کشورهای جنوب شرق آسیا ازجمله ژاپن بر تعهد و همکاری پایبند است و این عامل به‌خوبی در راهبرد نمود یافته است. تعهدی که از نظر اخلاقی در راهبرد ژاپن موجود است سبب شده تا قوانین و مقرراتی دقیق برای گسترش مناسبات خود با سایر کشورها تدوین نماید و به‌عنوان بخش مهمی از راهبرد ژاپن نمود یافته است.

ژئوپلیتیک مذهب: دین در تاریخ بشر از نقش پررنگی برخوردار بوده است. بسیاری از ادیان تأثیرات معنوی قابل توجهی بر جوامع بشری داشته‌اند. با توجه به ماهیت صلح‌آمیز بودن دین ما شاهد بروز جنگ‌های خونین نیز بوده‌ایم (Mustafayev, 2014). مذهب از سوی سیاستمداران در راستای حفظ منافع خود مورد استفاده قرار می‌گیرد و می‌تواند از نقش مهمی در تدوین راهبرد برخوردار باشد. دین همچنان به‌عنوان یکی از زمینه‌های ژئوپلیتیکی در دوره جنگ سرد ایفای نقش کرده است و راهبرد این دوره را تحت تأثیر خود قرار می‌داده است (Mandaville, 2018). گروه‌ها و سازمان‌های مذهبی در جهان بر پایه دین و مذهب شکل گرفته‌اند. هاینز (۲۰۱۰) عقیده دارد که نظم بین‌المللی تحت تأثیر برخی از بازیگران مذهبی فراملی قرار دارد (Haynes, 2010). درحالی‌که ایسو (۲۰۱۲) استدلال می‌کند مذهب به‌عنوان یک عامل درجه دوم در راهبرد اکثر کشورها دیده می‌شود (XU, 2012). در ارتباط با نقش دین و مذهب بر راهبرد می‌توان گفت که نفوذ دین در سیاست، افکار عمومی و ... قابل بررسی است و بسیاری از افراد اعتقاد دارند که دین به‌عنوان یک عامل ملی و فراملی ممکن است در امور بین‌الملل تأثیرگذار باشد (Bentwich, 2015, Inboden, 2008, Fox, 2009). به‌عنوان مثال در طول جنگ جهانی دوم، ضدیت با دین یهود منبعی برای بقای رژیم نازی محسوب می‌شد و آلمان راهبرد خود را بر مبنای مبارزه با یهودیان و نابودی آنان قرار داده بود (Kadri, 2020). یا تنوع مذهبی در میانمار موجب شکل‌گیری مجموعه‌ای از حملات خشونت‌آمیز به روئینگیا به رهبری ناسیونالیسم بودائی شد که در این بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای مسلمان ابزار همدردی با این حملات کردند در واقع در راهبرد برخی از کشورهای مسلمان نوعی همدردی مذهبی نهفته است (Rogers, 2018). نمونه بارز معاصر اثرگذاری مذهب در راهبرد، ایران است که به‌عنوان کشوری شیعی، سیاست خود را بر مبنای ایدئولوژی شیعی اسلامی قرار داده است.

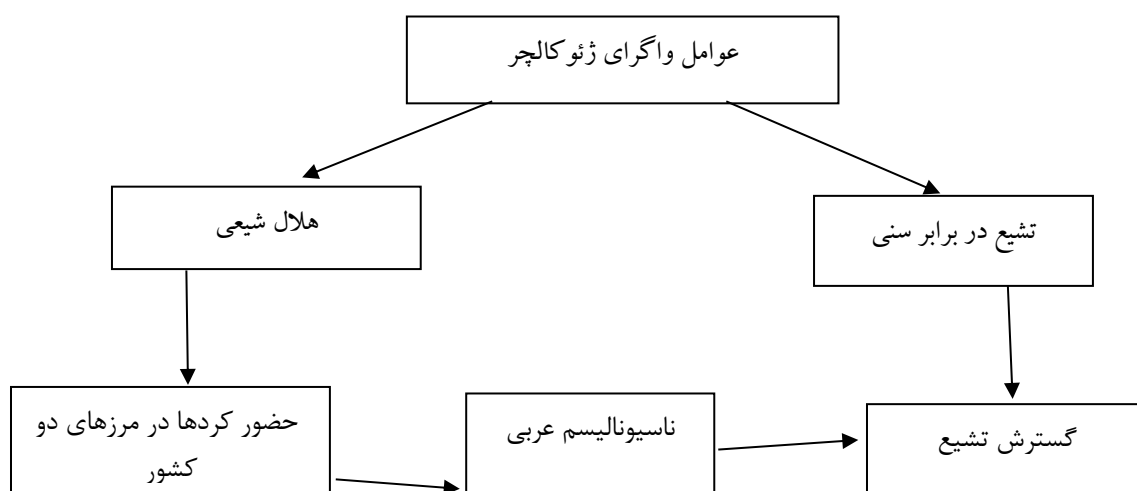
ساختار اجتماعی: هانتینگتون و وینر^۲ بیان می‌کنند ساختارهای پراکنده اجتماعی برای یک حکومت ملت پایه بسیار مخرب و آسیب‌زا هستند و می‌توانند بر وضعیت سیاسی کشور تأثیرات منفی بالقوه‌ای داشته باشد، زیرا این امر سبب می‌شود سیاست‌های دولت به‌صورت ناکارآمدی در جامعه نمود یابد و کنترل اجتماعی، تثبیت نظام سیاسی و ثبات واحد سیاسی برای حکومت هزینه بسیاری را به دنبال داشته باشد. از سویی لوسیان پای^۳ ادعان می‌کند تنوع قومی منجر به ظهور بحران در هویت ملی می‌شود و این بحران زمانی رخ می‌دهد که دولت خود را ملزم به درک این واقعیت که گروه‌های قومی منفعل نیستند و می‌توانند نقش مهمی به‌عنوان یک بازیگر ملی ایفا نمایند، نمی‌داند؛ بنابراین با از بین رفتن مشروعیت، افزایش خشونت و تضعیف هویت ملی قدرت یک کشور تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد و از این‌رو می‌تواند تأثیرات نامطلوبی بر راهبرد و جهت‌گیری‌های آن داشته باشد. ساختار و ماهیت جامعه یک عنصر مهم در راهبرد شناخته می‌شود. ماهیت گروه‌های اجتماعی

² Hangtingtun&Viner

³ Lucian Pie

و میزان درگیری و یا همکاری آن‌ها نیز تعیین‌کننده روابط متقابل می‌باشد؛ بنابراین جامعه‌ای که با درگیری و نزاع‌های داخلی شدید مواجه باشد به‌عنوان منبع تضعیف‌کننده راهبرد محسوب می‌شود. جامعه متشکل از افراد متحد، روشنفکر و منضبط با درجه بالایی از هماهنگی همیشه منبع قدرت است.

قلمرو تمدنی و فرهنگی: تمدن در برگیرنده مجموعه‌ای از کنش‌های و سبک‌های زندگی جوامع بشری است که در دوره‌ای از تاریخ در بستری مشترک از سرزمین دستاوردهای مشخصی را تولید نموده‌اند (Haviland, 2013: 250). کشورهایی که دارای قلمرو تمدن خاصی هستند معمولاً به‌عنوان قدرت منطقه‌ای راهبرد خود را تنظیم می‌کرده‌اند تا بتوانند دیگر اعضای تمدن و فرهنگ خود در دیگر کشورها را تحت پوشش قرار دهند. میراث فرهنگی و تاریخ یک ملت و همچنین قلمرو تمدنی و فرهنگی یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر راهبرد است؛ زیرا افرادی که دارای مشخصه‌های مشترک، هنجارها و سنت‌های مشترک می‌باشند زندگی یک ملت حاضر در یک قلمرو تمدنی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ زیرا تمامی این افراد در دوره‌ای از تاریخ به‌صورت مشترک با یکدیگر در ارتباط بوده‌اند و طی فرایند تاریخ سبب شده تا تدوین اهداف و منافع ملی، تصمیم‌گیرندگان همواره پیوندهای فرهنگی، سنت‌ها و تجربیات موجود را در اداره سرزمین مدنظر قرار می‌دهند. وحدت فرهنگی شدید بین مردم یک قلمرو و تمدن فرهنگی می‌تواند به‌عنوان منبع قدرت آن‌ها محسوب گردد. این مؤلفه از دیدگاه مادی توانایی آن‌ها را در تأمین اهداف و منافع ملی در عرصه بین‌المللی به‌خوبی فراهم می‌آورد.

شکل (۱). مدل مفهومی تحقیق منبع: نویسنده

پیشینه تحقیق

پور علی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای بیان می‌کند ایران به دلیل شرایط، ابزارها و فرصت‌ها در موقعیت مناسبی در راستای تأثیرگذاری بر نفوذ فرهنگی در عراق قرار دارد، ولی تمرکز بر شیعی‌گری و مباحث مرتبط با مقاومت در عراق، سبب توجه کمتر به سایر ویژگی‌های دیپلماسی فرهنگی شده است. گودرزی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای بیان می‌کند شش پیشران کلیدی همچون راه‌پیمایی اربعین، مشترکات فرهنگی، حمایت و ایران از گروه‌های مقاومت، نزدیکی مذهبی شیعی، تهدیدات و منافع مشترک بین دو کشور، تقابل نظم عربی با هلال شیعی می‌توانند بر روابط بین ایران و عراق تأثیرات قابل‌توجهی داشته باشند. مدیر (۱۳۹۹) در مقاله‌ای بیان می‌کند ایران به دلیل تاریخ طولانی در بعد تمدن و فرهنگ، ظرفیت بسیار بالایی برای تأثیرگذاری بر روندهای جهانی دارد. جنبه‌های فرهنگی تمدن ایرانی همواره در جهان برجسته بوده و نشان‌دهنده ظرفیت بی‌شمار فرهنگ ایرانی در حفظ و حتی تأثیرگذاری بر فرهنگ‌های دیگر ملل به‌ویژه کشورهای اسلامی همسایه مانند عراق است. در ایجاد و توسعه تمدن اسلامی دارای ویژگی‌های مشترک با ایران است. این مقاله ضمن طرح بحثی مبسوط در فرهنگ تمدن، به نقش

گفت‌وگوی فرهنگی در برقراری روابط فرهنگی می‌پردازد که مهم‌ترین عامل در تغییر دیدگاه‌ها و تصورات یک کشور نسبت به کشور دیگر و توسعه اسلام نوین است. صادق زاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای بیان می‌کند برگزاری برنامه‌های مشترک در راستای اطلاع‌رسانی و پژوهشی در ارتباط با آثار نفیس و کهن دو کشور ایران و عراق و مبادله دیجیتال نسخه‌های خطی از سوی کتابخانه‌های بزرگ و فعال، قادر است تا از نقش تأثیرگذاری در توسعه، تقویت نمودن و تحکیم بخشی تعاملات علمی، فرهنگی، دینی و هنری در منطقه داشته باشد. ارجمند (۱۳۹۲) در مقاله‌ای بیان می‌کند با توجه به این عامل که در بررسی و تحلیل روابط بین دو کشور ایران و عراق باید میان تعاملات سیاسی از یک‌سو و تعاملات فرهنگی از سوی دیگر تفاوت‌هایی را در نظر داشت. نتایج تحقیق نشان داده است که به هر میزان روابط فرهنگی و به تبع آن، ارتباطات اجتماعی بین مردم دو کشور بیشتر باشد، می‌توان شاهد همگرایی سیاسی در سایر ابعاد نیز بود.

اسماعیلی (۲۰۲۱) در مقاله‌ای بیان می‌کند روابط ایران و عراق به‌عنوان دو کشور مسلمان با اکثریت شیعه همواره در کانون بحث‌های سیاسی و دانشگاهی بوده است. درحالی‌که روابط دو کشور به دلیل جنگ ایران و عراق در سال‌های ۱۹۸۰-۱۹۸۸ به شدت تحت‌الشعاع قرار گرفت و تشدید شد، حمله نظامی آمریکا به عراق و فروپاشی رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳ فرصت جدیدی برای احیای روابط راهبردی ایران با عراق فراهم کرد. ازاین‌رو به دنبال گسترش روابط خود در حوزه‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی، فنی و امنیتی بودند. یکی از مهم‌ترین ابعاد همگرایی سیاسی ایران و عراق در زیارت اربعین مطرح شده است. همچنین اهمیت ادغام ملل شیعه را نشان می‌دهد. پژوهش حاضر با هدف درک اینکه چگونه زیارت اربعین منجر به همگرایی سیاسی ایران و عراق شد، از یک نظرسنجی منحصربه‌فرد با مشارکت کارشناسان سیاسی و گردشگری به‌عنوان پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه پیمایشی استفاده می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان داد که زیارت اربعین یک حرکت مذهبی و سیاسی است که منجر به همگرایی سیاسی ایران و عراق و توانمندسازی ملت‌های شیعه می‌شود که نماینده ژئوپلیتیک شیعه هستند. ادوارد (۲۰۲۰) در مقاله‌ای بیان می‌کند که سازمان‌هایی مانند سازمان فرهنگ و روابط اسلامی و اهرم‌های تبلیغی مذهبی دولت ایران نقش مهمی در کمک به تقویت پیوندهای مذهبی فراملی بین ایران و جهان اسلام دارند. چنین پیوندهایی نه تنها شکل فعالیت‌های مذهبی سنتی وابسته به حوزه‌های علمیه را به خود می‌گیرد، بلکه شامل مأموریت‌های آموزشی و دیپلماتیکی نیز می‌شود که دولت ایران در خارج از کشور انجام می‌دهد. گسترش و توسعه چنین سازمان‌های شبه‌دولتی فعال در سراسر جهان، بیانی پیچیده و چندلایه از رسالت معنوی و سیاسی ایران در سیاست جهانی را نشان می‌دهد. ویکنس (۲۰۲۰) در مقاله‌ای بیان می‌کند پس از سال ۲۰۰۳، ایران نسبت به کشورهای غربی توانایی بیشتری برای نفوذ در سیاست و جامعه عراق، تولید «قدرت هوشمند» با دستکاری ترکیبی از سیاست‌های هویتی، حمایتی و مالی، نشان داده است. این مقاله راهبردهای نفوذ ایران در عراق را در چارچوب اهداف گسترده‌تر سیاست خارجی منطقه‌ای آن بررسی می‌کند. این مقاله با تمرکز بر فرهنگ، مرجعیت دینی، فعالیت‌های حمایتی و قدرت رسانه‌ای، از استفاده می‌کند و استدلال می‌کند که جمهوری اسلامی در منابع بالقوه «قدرت نرم» سرمایه‌گذاری کرده است تا عموم مردم عراق را به خود جلب کند.

روش تحقیق

طرح پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است. تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و تحلیلی انجام شد. سپس با استفاده از پرسش‌نامه‌ای در قالب ماتریس اثرگذاری متقاطع متعادل از نمونه آماری خواسته شد تا برحسب میزان اهمیت این شاخص‌ها از ۳- تا ۳+ (۳-: اثرگذاری به شدت منفی، ۲-: اثرگذاری نسبتاً منفی، ۱-: اثرگذاری منفی و ضعیف، ۰: اثرگذاری خنثی، ۱+: اثرگذاری مثبت ضعیف، ۲+: اثرگذاری مثبت متوسط، ۳+: اثرگذاری مثبت شدید) به امتیازدهی به توصیف‌گرها و عوامل مربوط به هرکدام بپردازند. پس از خروجی گرفتن از نرم‌افزار سناریو ویزارد بر مبنای امتیازهای وارد شده به ماتریس، ماتریس نرمال^۴ و استانداردسازی شده^۵ محاسبه شد و با تحلیل میزان سازگاری توصیف‌گرها، سناریوهای محتمل طبقه‌بندی گردیدند

^۴ Normal Martix

^۵ Standarization Matrix

یافته‌های تحقیق

روابط کنونی ایران و عراق

روابط پیچیده بین ایران و عراق در قلب دو مورد از دشوارترین مسائلی است که منطقه با آن مواجه بوده است. دولت جدید علاقه خود را به تعامل با دولت ایران نشان داده است. مسائل پیچیده‌تر، موضع خصمانه تهران در قبال اسرائیل و حمایت آن از گروه‌های شبه‌نظامی اسلام‌گرا در سایر نقاط خاورمیانه، از جمله در عراق، لبنان و حتی سرزمین‌های فلسطینی است. عراق به‌نوبه خود همچنان با شبه‌نظامیان دست‌وپنجه نرم می‌کند و درعین حال تلاش می‌کند تا یک دولت باثبات تشکیل دهد و بین منافع رقیب شیعیان، سنی‌ها، کردها و دیگران تعادل ایجاد کند. این کشور همچنین با احتمال افزایش خشونت‌ها مواجه است، زیرا هزاران سرباز آمریکایی، مطابق با توافقنامه امنیتی سال ۲۰۰۸ بین ایالات متحده و عراق را ترک کردند. ایران و عراق نیز روابط منحصر به فردی با یکدیگر دارند. همسایه‌ها جلسات امنیتی منظمی برگزار می‌کنند و بر روابط جاری خود تأکید می‌کنند. در همین حال، پنتاگون ایران را متهم می‌کند که به شبه‌نظامیان در را فراهم می‌کند. با توجه به اینکه ایران عمده‌تأ شیعه است و اکنون توسط یک حکومت دینی اداره می‌شود، برخلاف عراق که سنی‌ها تا زمان حمله آمریکا، برای مدت طولانی بر اکثریت شیعه حکومت می‌کردند، انشعاب بین شاخه‌های اصلی اسلام نقش مهمی در روابط بین کشورها داشته است. این انشعاب به اختلافات بر سر جانشینی حضرت محمد (ص) برمی‌گردد. برای شیعیان، امام علی (ع) وارث برحق پیامبر بود، درحالی‌که اهل سنت از ابوبکر پیروی کردند که خلیفه اول شد (Frazier, 2005).

درحالی‌که از نظر قومی و زبانی متمایز هستند جمعیت ایران عمده‌تأ فارسی‌زبان و فارسی‌زبان هستند، درحالی‌که عراق تحت سلطه عرب‌های عرب‌زبان است این دو تاریخ درهم‌تنیده دارند. زمانی که صدام در سپتامبر ۱۹۸۰ به ایران حمله کرد، جنگ به‌زودی به یک جنگ تمام‌عیار تبدیل شد. دلیل ظاهری جنگ حل‌وفصل یک مناقشه مرزی مربوط به آبراه شط العرب یا اروند بود که به خلیج فارس می‌ریزد. صدام انقلاب ایران را یک تهدید وجودی برای جاه‌طلبی‌های خود در تبدیل کردن عراق به قدرت مسلط در خلیج فارس و به‌واسطه پیوندهای رژیم با سلسله‌مراتب شیعه و سازمان‌های اسلامی در عراق می‌دانست. بسیاری نیز جنگ را مرحله دیگری از مبارزه باستانی بین ایرانیان و اعراب می‌دانند. صدام دلایلی داشت که مطمئن باشد جنگ کوتاه خواهد بود و عراق پیروز خواهد شد سرویس‌های اطلاعاتی او گزارش دادند که ارتش شاهنشاهی ایران پس از اعدام بیشتر افسران عالی رتبه‌اش در حال نابودی است. ارتش عظیم و سازمان‌دهی شده صدام علیه آن متحد شد. غرب نیز از صدام حمایت می‌کرد، زیرا می‌دانست که جنگ، ایرانی‌ها را از صدور انقلاب خود به سایر نقاط خاورمیانه، به‌ویژه در عربستان سعودی، مشغول می‌کند. صدام چیز دیگری هم داشت: در سال ۱۹۷۵، دولت ایالات متحده به عراق کمک کرد تا فناوری ساخت کارخانه جنگ شیمیایی را به دست آورد. باور عمومی بر این است که این‌ها در نهایت در کردهای عراق و شهرهای مرزی ایران مورد استفاده قرار گرفتند. حکومت جدید ایران، جنگ را آزمونی برای دولت می‌دانست که به بسیج جامعه کمک کرد (Swanson, 2008).

درحالی‌که ایران ممکن است از حمله ایالات متحده به عراق در سال ۲۰۰۳ نگران شده باشد ین کشور قبلاً ایالات متحده را در افغانستان که از شرق با ایران هم‌مرز است، پس از سرنگونی طالبان توسط نیروهای تحت رهبری ایالات متحده، نزدیک کرده بود به‌طور کلی توافق شده است که دولت احساس می‌کند از وضعیت موجود جدید سود برده است. گودرزی می‌گوید: «برای ایران، عراق همیشه یک همسایه مهم بوده است و اکنون دولت دوستی دارد که برای آن‌ها مهم است - آن‌ها نمی‌توانستند چیزی بهتر از این بخواهند». ایران دلایل متعددی برای دوستی با دولت عراق دارد: دولت تحت سلطه یک بلوک شیعه است، با نخست‌وزیری که از اعضای حزب الدعوه است که مدت‌ها مورد حمایت ایران بوده است. این کشورها جلسات امنیتی در سطح بالایی را برگزار کرده‌اند که در مارس ۲۰۰۸ با سفر بی‌سابقه محمود احمدی‌نژاد رئیس‌جمهور ایران به عراق به اوج خود رسید. او در جریان این سفر از نیروهای خارجی خواست تا آنجا را ترک کنند و گفت که کشورش می‌خواهد به بازسازی عراق کمک کند (مهدوی، ۱۳۸۰: ۳۹).

علائق ایران در عراق

از زمان کودتای حزب بعث در سال ۱۹۶۸ تا حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳، روابط تهران و بغداد هرگز خوب یا عادی نبود. در سال ۱۳۵۹، تنها یک سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، رقابت چند دهه‌ای برای تسلط منطقه‌ای بین دو کشور جای خود را به جنگی تمام‌عیار داد که با تهاجم عراق به خاک ایران آغاز شد. سه دهه بعد، درس‌هایی که رهبران ایران از هشت سال جنگ و دهه‌ها رقابت با عراق آموخته‌اند، همچنان درک تهران را از منافع استراتژیک خود در کشور همسایه شکل می‌دهد. بر اساس این تصور، یک دولت قوی عراق، تحت سلطه نیروهای ملی‌گرا یا پان عرب، یک تهدید بالقوه برای ایران است؛ بنابراین، تهران همواره به دنبال این بوده است که اطمینان حاصل کند که چنین نیروهایی قدرت را در بغداد به دست نخواهند آورد. در عوض، ایران از گروه‌های شیعی همسو با ایدئولوژی جمهوری اسلامی حمایت کرده است تا آن‌ها را به‌عنوان جایگزینی مؤثر برای جناح‌های سنی، ملی‌گرا یا پان عرب معرفی کند که به‌طور سنتی دیدگاه مطلوبی نسبت به ایران ندارند. از این منظر، حتی اگر گروه‌های شیعه نتوانند به‌طور کامل و پایدار بر دولت عراق تسلط پیدا کنند، حضور قوی آن‌ها برای حفظ توازن قوا در عراق ضروری تلقی می‌شود، با توجه به اینکه آن‌ها دیدگاه منفی ایران نسبت به حضور آمریکا و این کشور را دارند در همین راستا، ایران همواره تلاش کرده است تا وحدت میان جناح‌های مختلف شیعه در عراق را حفظ کرده و آن‌ها را در مقابل جریان‌های ضد ایرانی قرار دهد (Cafiero, 2023).

علاوه بر این، عراق در استراتژی منطقه‌ای ایران از اهمیت ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار است. عراق به‌عنوان یک همسایه غربی با ایران و همسایه شرقی با سوریه، به جمهوری اسلامی اجازه می‌دهد تا ارتباط زمینی با متحدانش در سوریه و لبنان را تضمین کند. به‌خصوص از زمان آغاز جنگ سوریه در سال ۲۰۱۱ و ظهور داعش در سال ۲۰۱۴، این ارتباط زمینی به شبه‌نظامیان تحت حمایت ایران اجازه داده است تا به‌راحتی بین سه کشور برای مقابله با تهدیدات محسوس علیه محور تحت رهبری ایران در منطقه حرکت کنند. درعین حال این اهمیت ژئوپلیتیکی تهران را نسبت به حضور و فعالیت قدرت‌های رقیب در عراق بسیار حساس می‌کند. این دلیل اصلی بود که در دوره پس از ۲۰۰۳، ایران از طریق شبه‌نظامیان متحد خود تلاش کرد تا از تبدیل شدن عراق به منطقه نفوذ دائمی واشنگتن و متحدانش جلوگیری کند، رویکردی که همچنان در مرکز استراتژی ایران قرار دارد. ایران نسبت به نفوذ رقبای منطقه‌ای مانند ترکیه و عربستان سعودی در عراق، حساسیت مشابه، البته نسبتاً کمتری داشته است (Robinson, 2022).

از نظر اقتصادی، تهران عراق را بازاری بالقوه برای کالاهای ایرانی و همچنین صادرات برق و گاز می‌داند. درعین حال، ایران تمایل دارد از موقعیت جغرافیایی عراق برای ایجاد مسیرهای ترانزیتی به سوریه، مدیترانه و در نهایت اروپا استفاده کند. در نهایت جمهوری اسلامی در حوزه اجتماعی با جلب حمایت مردم عراق به‌ویژه شیعیان به دنبال ایجاد زمینه اجتماعی و ایدئولوژیک برای گسترش نفوذ خود در کشور همسایه بوده است. در میان این منافع و اولویت‌ها، تمایل ایران برای نفوذ انحصاری در عراق با منافع کشورهای غربی در تضاد بوده است. اگرچه مشکلات اقتصادی داخلی ایران هرگز اجازه نداده است که ایران به یک بازیگر بی‌رقیب در بازار عراق تبدیل شود، اما نفوذ ایران عملاً مانع از توسعه رویکردهای جدی غربگرایانه دولت‌های متوالی عراق شده است. درعین حال، ادامه فعالیت‌های گروه‌های مورد حمایت ایران با تمایل اروپا برای به دست آوردن مجدد ثبات از طریق حاکمیت فراگیر و حکمرانی خوب در عراق در تضاد بوده است. به همین ترتیب، نفوذ ایران امکان تشکیل یک دولت قوی و واقعی مستقل در عراق را محدود کرده است. در واقع، تاکنون تنها حوزه جدی منافع مشترک ایران و اتحادیه اروپا در عراق، مبارزه با تروریسم جهادی به‌ویژه داعش بوده است. در مورد نقش سردار سلیمانی باید گفت که او مدت‌ها به‌عنوان معمار اصلی استراتژی منطقه‌ای ایران به شمار می‌رفت. نیروی قدس سپاه که عمدتاً به‌عنوان یک نیروی مخفی عمل می‌کرد، تحت فرماندهی وی، به تدریج از سایه بیرون آمد و به ابزار اصلی تهران برای پیشبرد منافع منطقه‌ای تبدیل شد. در واقع، سردار سلیمانی فرماندهی یا هماهنگی شبکه گسترده‌ای از شبه‌نظامیان تحت حمایت ایران از عراق تا سوریه و یمن را بر عهده داشت. او همچنین با تعدادی از سیاستمداران منطقه مانند بشار اسد رئیس‌جمهور سوریه و شخصیت‌های برجسته شیعه در عراق روابط نزدیک داشت؛ بنابراین ترامپ با چراغ سبز دادن به ترور او در واقع می‌خواست

ضربه سختی به نفوذ ایران در منطقه از جمله در عراق وارد کند و در واقع، ایران از آن زمان با چالش‌های فزاینده‌ای برای تحقق منافع خود مواجه بوده است.

روابط فرهنگی ایران و عراق

مردم ایران و عراق در روزهای بسیار دور جزو یک قلمرو محسوب می‌شدند و از اشتراکات فرهنگی بسیاری با یکدیگر برخوردار هستند. همین نزدیکی و قرابت فرهنگی بین دو کشور را روزبه‌روز علی‌رغم اختلافات رسمی دو کشور به یکدیگر نزدیک‌تر می‌کرد. برخلاف روابط رسمی ایران و عراق که در طول تاریخ همواره تیره و تار بوده است روابط غیررسمی و غیردولتی دو کشور یادآور خاطرات خوب و امیدوارکننده‌ای است. روابطی که هرگاه توسط عوامل حکومتی و بیرونی تهدید نمی‌شد همواره مثبت و روبه‌جلو بوده است و مردم هر دو کشور خواستار ارتقای آن بوده‌اند. در ادامه به بررسی عوامل همگرا و واگرایی روابط بین کشور پرداخته شده است:

عوامل واگرایی ژئوکالچر بر روابط ایران و عراق

تاریخ ایران که قبلاً به نام پارس شناخته می‌شد، قرن‌ها حکومت را در برمی‌گیرد. فرمانروایان آن با یونانیان باستان نبرد کردند و سلسله امپراتوری‌های آن تا غرب و مرکز آسیا و کوه‌های قفقاز کشیده شده است. در مقابل، عراق به‌عنوان بخشی از «ملت» بزرگ‌تر عربی برای مدت کوتاه‌تری یک کشور شناخته شده و متمایز بوده است. با این حال، منطقه‌ای که قرن‌ها در اروپا به نام بین‌النهرین شناخته می‌شود، از حدود قرن هشتم در این منطقه به نام العراق ساحل رودخانه بزرگ و چراگاه اطراف آن خوانده می‌شود.

سنی در مقابل شیعه

به گفته دکتر جوبین گودرزی، کارشناس خاورمیانه، نویسنده کتاب «سوریه و ایران: اتحاد دیپلماتیک و سیاست قدرت در خاورمیانه»، بیان می‌کند: هم در دوران رومیان و هم در دوران عثمانی، عراق به میدان نبرد امپراتوری‌ها تبدیل شد. نقطه عطف مهمی برای هر دو در سال ۱۵۰۱ زمانی که اسلام شیعی مذهب دولتی در ایران شد (اسلام شیعه از شاخه اصلی دیگر مذهب، اسلام سنی متمایز است) رخ داد. نجف و کربلا در عراق، دو مرکز مهم اسلام شیعی که هزینه حفاظت از آن‌ها را ایران می‌پردازد، هنوز هم سالانه هزاران زائر و روحانی ایرانی و همچنین شیعیان محلی عراقی از آن بازدید می‌کنند. در طول قرون شانزدهم و هفدهم، عراق بخشی از امپراتوری عثمانی سنی شد که در مقابل امپراتوری شیعی ایران قرار داشت. کنترل عثمانی بر عراق در طول قرن‌ها کاهش یافت، اما سرانجام در سال‌های پس از پایان جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۸ و متعاقب آن فروپاشی امپراتوری کنار گذاشته شد. درحالی‌که عراق در زمان عثمانی‌ها به‌عنوان یک استان در نظر گرفته می‌شد، سنی‌ها به‌عنوان طبقه حاکم محلی مطرح شدند. بریتانیایی‌ها نیز از این موضوع پیروی کردند. قدرت‌های پیروز اروپایی با اشغال شهرهای بغداد، موصل و بصره در عراق توسط انگلیسی‌ها، دارایی‌های عثمانی را به دست آوردند. در سال ۱۹۲۰، جامعه ملل اختیار عراق را به انگلستان اعطا کرد و مرزهای بین کشورها بدون توجه کمی به جوامعی که توسط آن‌ها تقسیم شده بود، ترسیم شد. شورش‌های بعدی سرکوب شد و شاهزاده فیصل بن حسین الهاشمی در عرض دو سال بر تخت سلطنت نشست. در سال ۱۹۳۲، جامعه ملل استقلال عراق را اعطا کرد، اگرچه بریتانیا مسئولیت بسیار زیادی بر سنی‌های عراق گذاشت (Bakhash, 2004).

ایران و عراق، دو کشور همسایه با اکثریت شیعه، روابط تاریخی و فرهنگی قابل‌توجهی دارند. با این حال، حکومت بعثی‌ها در عراق، برای چندین دهه امکان روابط اجتماعی نزدیک بین مردم ایران و عراق را محدود کرده بود. پس از سقوط صدام در سال ۲۰۰۳، ایران تلاش‌های خود را برای نزدیک شدن به شیعیان عراق (حدود ۶۱٫۷ درصد از جمعیت عراق) و توسعه قدرت نرم خود در این کشور آغاز کرد. هر چه حضور طولانی‌مدت نیروهای آمریکایی در عراق باعث نارضایتی بسیاری از عراقی‌ها شد، ایران در این زمینه موفق‌تر بود. پس از ظهور داعش در سال ۲۰۱۴، کمک ایران به دولت عراق در مبارزه با جهادی‌ها

محبوبیت ایران را افزایش داد. بر اساس گزارش موسسه مستقل مطالعات اداری و جامعه مدنی، در سال ۲۰۱۷، حدود ۷۰ درصد از مردم عراق دیدگاه مثبتی نسبت به ایران داشتند. با این حال، در اواسط سال ۲۰۲۰، همین موسسه نظرسنجی دیگری منتشر کرد که نشان می‌داد محبوبیت ایران به ۱۵ درصد کاهش یافته است. دلیل این کاهش محبوبیت را بیش از هر چیز باید در مورد فعالیت شبه‌نظامیان تحت حمایت ایران جستجو کرد که به صورت خودسرانه و خارج از کنترل دولت در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی در مناطق مختلف کشور فعال هستند (Bakhash, 2019).

مرکز تحقیقات استراتژیک ایران وابسته به مجمع تشخیص مصلحت نظام در گزارشی می‌نویسد که «واکنش به اعتراضات سال ۲۰۱۹ به وجهه جمهوری اسلامی در میان نخبگان و افکار عمومی عراق لطمه زده است» و هشدار می‌دهد که این امر می‌تواند نقش ایران را در شکل دادن به دولت‌های آینده عراق تضعیف کند. این گزارش همچنین خاطرنشان می‌کند که نارضایتی و انتقاد عمومی از گروه‌های بسیج مردمی (حشد الشعبی)^۶ تحت حمایت ایران در پی اعتراضات افزایش یافته است. به طور کلی، به نظر می‌رسد انتقاد از ایران به بخشی از اعتراضات مردمی و ضد دولتی در عراق تبدیل شده است. این اعتراضات دلیل اصلی استعفای دولت عبدالمهدی مورد حمایت ایران در نوامبر ۲۰۱۹ بود. در اوایل اردیبهشت ۱۳۹۰، پس از ترور یک فعال در کربلا، کنسولگری ایران در این شهر مورد حمله معترضان قرار گرفت و دیوار بیرونی آن به آتش کشیده شد. در واقع، صرف نظر از میزان حمایت و یا حتی آگاهی ایران از فعالیت شبه‌نظامیان عراقی، روابط نزدیک ایران و آن گروه‌ها باعث شده است که بخش بزرگی از مردم عراق در هر اتفاق ناگواری دست ایران را ببینند و به دنبال این باشند که نفوذ تهران را در کشورشان محدود کنند.

گسترش تشیع

جامعه دینی در ایران از دو بخش متفاوت و متمایز تشکیل شده است. اولی «اسلام سیاسی» به رهبری آیت‌الله علی خامنه‌ای و دومی «اسلام دینی و سنتی» به رهبری آیت‌الله‌های بزرگی چون وحید خراسانی و سید صادق شیرازی. اسلام سیاسی در پی استناد به اسلام سنتی برای اجرای مفهوم «تمدن بزرگ اسلامی» است. این مأموریت تقویت تفکر شیعی و گسترش آن در کشورهای شیعه در سراسر جهان است، مانند مراسم و اعیاد مختلف شیعی. این شامل تدارک دولت ایران برای راهپیمایی میلیون‌ها ایرانی در عراق در ایام اربعین است که به مناسبت شهادت امام سوم شیعیان در کربلا برگزار می‌شود. تقویت و توسعه این مراسم توسط ایران در عراق راهی برای قدرت‌نمایی بر عربستان سعودی است که میزبان مراسم سالانه حج است. شواهد زیادی از جمله افراط‌گرایی در مراسم شیعیان در ایران وجود دارد که نشان می‌دهد مذهب در جمهوری اسلامی در حال گسترده شدن است. اگرچه ایدئولوژی افراطی شیعه از تفکر افراطی سنی (از نظر اقدامات تروریستی و انتحاری) فاصله زیادی دارد، اما آمیختگی اسلام سیاسی با اسلام سنتی می‌تواند منجر به ظهور نسل جدیدی از شیعیان شود که فاقد خطوط قرمز روشن در توجیه افکار خود هستند؛ زیرا رهبران اسلام سنتی، جهاد را اولین وسیله گسترش افکار و نیل به اهداف خود می‌دانند، بنابراین این مسیر احتمالاً به تحریک، خشونت مذهبی و تنش بیشتر بین جامعه شیعه و سنی در ایران منجر خواهد شد (Rubin, 2019).

هلال شیعی

جمهوری اسلامی ایران از بدو تأسیس در سال ۱۹۷۹، هرگز نفوذ و کنترلی بر طیفی از بازیگران دولتی و غیردولتی نداشته است. در عراق، ایران کنترل بی‌نظیری بر دولت تحت سلطه شیعه و طیف شبه‌نظامیان شیعه این کشور دارد که با به‌اصطلاح دولت اسلامی (داعش) می‌جنگند. در جاهای دیگر، نفوذ ایران بر حزب‌الله لبنان و رژیم اسد سوریه از زمان شروع درگیری

^۶ Popular Mobilization Forces (PMF)

در سوریه و تبدیل آن به یک جنگ نیابتی فرقه‌ای منطقه‌ای تقویت شده است. درحالی‌که برای ایران بیشتر منافع ژئواستراتژیک در خطر است، برای سایرین بقای آن‌ها اهمیت دارد. داعش و حامیان آن در عربستان سعودی و خلیج فارس قصد خود را برای معکوس کردن صعود شیعیان در منطقه و حذف کلی جامعه شیعه اعلام کردند. به عبارت دیگر، نفوذ ایران در منطقه به اندازه مانورهای خود ایران با سیاست‌ها و واکنش‌های جهان عرب ارتباط دارد. ایران به طور پیش فرض بر بازیگران شیعه منطقه نفوذ ندارد، اما رفتاری که رژیم‌های جهان عرب در طول تاریخ با بازیگران شیعه در منطقه داشته‌اند، به او کمک می‌کند. به طور سنتی، آن‌ها حقوق سیاسی و انسانی کمی برای شیعیان خود قائل بودند. آن‌ها همچنین با جوامع شیعه خود به عنوان بخشی از مشکلات منطقه‌ای گسترده‌تر برخورد کرده‌اند، به ویژه به دلیل پیوندهای مذهبی و سیاسی که بین جوامع مختلف شیعه منطقه وجود دارد. این پیوندها لزوماً به این معنا نیست که برای نوعی اتحاد شیعی فرمانطقه‌ای مساعد است، بلکه به این معناست که جهان عرب جوامع شیعه منطقه را تهدیدی برای اقتدار آن‌ها معرفی کرده است. نفوذ امروز ایران در منطقه چیز جدیدی نیست. در زمان شاه، ایران نیز فعال بود، اغلب درگیر درگیری یا اختلاف با جهان عرب بود و اغلب از نیروهای انقلابی مانند کردهای عراق حمایت می‌کرد. زمانی که آیت‌الله روح‌الله خمینی (ره) رژیم شاه را سرنگون کرد و به قدرت رسید، از جهان اسلام خواست تا علیه رهبران خودکامه خود قیام کنند. درحالی‌که برخی از دولت‌های عربی مانند سوریه، لیبی و سازمان آزادی‌بخش فلسطین تبریک‌های خود را به او ارسال کردند، در میان دولت‌های مستبد و سلطنت‌های منطقه ناآرامی وجود داشت. ایران خمینی (ره) این تصور را مجاز دانست که تغییر و انقلاب امکان‌پذیر است. ظهور جمهوری اسلامی و برکناری شاه نشان داد که حکومت و قدرت مستبدان در منطقه تسخیرناپذیر نیست.

به همین ترتیب، روایت فراگیر و به طور کلی ساده‌گرایانه با تأکید بر پیوند بین بازیگران شیعه در منطقه و ایران که امروز شاهد آن هستیم، نه تنها مربوط به درگیری سوریه و جنگ عراق در سال ۲۰۰۳، بلکه به خود جمهوری اسلامی ایران نیز می‌شود. کشورهای جهان عرب در طول تاریخ روی اختلافات و حساسیت‌ها نسبت به نفوذ ایران اختلاف بین عرب و فارس و اختلاف در اسلام بین سنی و شیعه بازی کرده‌اند. چهره‌های مخالف دولت و به طور کلی جنبش‌های سیاسی شیعه، اغلب، اگر نگوییم همیشه، به اتهام عوامل ایران متهم شده‌اند. در زمان صدام حسین و اسلاف او، دولت عراق مرتباً جامعه شیعه خود را به عنوان ستون پنجم ایران متهم می‌کرد؛ مانند انقلاب ۱۹۷۹ ایران، تهاجم سال ۲۰۰۳ به عراق تأثیری فوری بر قطبی شدن فرقه‌ای منطقه داشت. در تصور، توانمندسازی جامعه شیعیان عراق پس از سال ۲۰۰۳ به عنوان توانمندسازی سایر جوامع شیعه به حاشیه رانده شده جهان عرب تلقی می‌شد. به نظر می‌رسید که برکناری رژیم بعث و سقوط صدام حسین، همان‌طور که انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹ انجام داد.

تسلط شیعیان در عراق جدید به دلیل سازمان‌دهی و بسیج قابل توجهی که بر اساس هویت شیعی خود داشتند، به بقیه منطقه نیز مربوط می‌شد. رژیم‌های جهان عرب در طول تاریخ تلاش کرده‌اند تا از راه‌های اجباری و غیراجباری، چشم‌انداز و تصویری از وحدت در تلاش خود برای مشروعیت بخشیدن به حکومت خود و مهار مخالفت‌های داخلی به نمایش بگذارند. عراق پس از سال ۲۰۰۳، مانند انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹، این پیش‌بینی را تضعیف کرده است. علاوه بر این، بازیگران شیعه عراق با پیوندهای گسترده‌ای با ایران وارد عراق جدید شدند که به گروه‌های مخالف شیعه عراق و همچنین گروه‌های کرد حمایت گسترده‌ای در تلاش برای سرنگونی رژیم بعث داد. سرنگونی رژیم بعث می‌توانست همان احساسات انقلاب ۱۹۷۹ ایران را برای کل منطقه ایجاد کند و در واقع بازتاب آن احساسات ناشی از اعتراضات بهار عربی در میان جمعیتی باشد که مشتاق حقوق بشر و دموکراتیک هستند. با این حال، شرایط مسموم پس از سرنگونی رژیم بعث پس‌زمینه‌ای که جنگ در آن رخ داد و بسیج فوری جهان عرب علیه عراق جدید، قبل از اینکه فرصتی برای ترمیم و بازسازی به آن داده شود و همچنین روایتی که از بازیگران عرب سنی در عراق و فراتر از آن نقل شد، تضمین کرد که سقوط صدام حسین سقوط سنی‌ها و ظهور شیعه و ایران تلقی می‌شد (Ladrier-Fouladi, 2022).

هنگامی که ملک عبدالله پادشاه اردن در دسامبر ۲۰۰۴ به خطرات «هلال شیعی» اشاره کرد، هلالی که از دمشق تا تهران امتداد می‌یابد و از بغداد می‌گذرد، تعریف دولت عراق در آن زمان هنوز نامشخص بود و به همان اندازه مشخص نبود که آیا

عراق چنین خواهد کرد یا خیر. با این حال، همسایگان عراق در جهان عرب قبلاً تصمیم گرفته بودند که عراق جدید را به عنوان یک دولت دوست ایرانی توصیف کنند (Dodge, 2020).

به عبارت دیگر، عراق پس از سال ۲۰۰۳ مجبور به تشدید فرقه گرایی و قطبی کردن بیشتر منطقه در امتداد خطوط فرقه‌ای نبود؛ اما در پاسخ به این توصیف، سیل جهادی‌ها از کشورهای جهان عرب به عنوان گذرگاهی برای ورود به عراق و کشتار با رضایت دولت‌های آن کشورها استفاده کردند. ستیزه جویان از حمایت فعال دولت‌های جهان عرب یا افراد ثروتمند عربستان سعودی و خلیج فارس برخوردار شدند. همان طور که مسیر عراق پس از سال ۲۰۰۳ نشان می‌دهد، در واکنش به بسیج سنی‌ها علیه عراق جدید بود که شیعیان علیرغم اختلافات ایدئولوژیک، سیاسی و اجتماعی خود به عنوان یک بلوک متحد در انتخابات شرکت کردند. این اتفاق در سال ۲۰۰۵ اتفاق افتاد، زمانی که آیت‌الله‌العظمی سیستمی حزبی و جنبش‌های شیعه عراق را گرد هم آورد تا اطمینان حاصل شود که شورش سنی مقاوم، با حمایت جهان عرب، آن‌ها را تحت حاکمیت دیکتاتوری بعثی یا عرب سنی بازنگرداند. جامعه شیعیان عراق در آن زمان هراس داشتند. همان طور که یکی از شیعیان عراقی در سال ۲۰۰۷ گفت: "من ترجیح می‌دهم در جنگل زندگی کنم تا زندان بعثی‌ها"، با اشاره به هرج و مرج و جنگ داخلی که کشور را در آن زمان فراگرفته بود.

دولت شیعه عراق که از سوی جهان عرب رانده می‌شد، پس از سال ۲۰۰۳ عملاً به مدار نفوذ ایران رانده شد. اخیراً، ایران تنها قدرت خارجی بود که در ژوئن ۲۰۱۴، زمانی که داعش کنترل ایران را به دست گرفت، مشاوران و نیروهای ویژه را در این کشور مستقر کرد. در حالی که غرب به دلیل هدف قرار گرفتن پایتخت عراق، بغداد، توسط داعش سرگردان بود، ایران تقریباً بلافاصله به تهدیدی که دولت عراق و خود جامعه شیعه را تهدید می‌کرد، پاسخ داد. حمایت ایران در قالب کمک‌های سازمانی و فنی تسلیحات و منابع مالی خود در بر گرفته است. به دنبال آن جنگ نیابتی فرقه‌ای در سوریه و مبنای ضد شیعی که داعش بر اساس آن فعالیت کرد و کشورهای جهان عرب بر آن حکومت خود را مشروعیت بخشیده و تقویت می‌کنند، یک رشته متحد کننده ایجاد کرده است که شیعیان را علیرغم اختلافات داخلی خود بسیج و متحد می‌کند. به عبارت دیگر، هرگونه وابستگی شیعیان به ایران، چه در عراق رخ دهد، چه در سوریه جایی که فرقه شیعه علوی به طور سنتی توسط اکثر شیعیان بدعت دیده می‌شود یا در یمن جایی که حوثی‌ها به فرقه‌ای از اسلام شیعه (زیدیه) تعلق دارند که در واقع به اسلام سنی نزدیک‌تر است لزوماً یک امر انتخابی یا پیش فرض نیست، بلکه یک امر ضروری است (Alfoneh, 2018). این امر در پر کردن شکافی که بین بخش‌های مختلف جامعه شیعه هم در عراق و هم در منطقه وجود دارد، بسیار مهم است. این امر همچنین هویت شیعه را به یک نیروی گالوانیزه قدرتمند، به ویژه از زمان ظهور داعش و شروع درگیری در سوریه تبدیل کرده است. شیعیان در سراسر منطقه احساس قدرتمند از هویت ملی خود را حفظ می‌کنند و به ندرت با شیعه‌ای روبرو خواهید شد که هویت ملی خود را رد کند؛ اما آنچه درگیری اخیر در سوریه، ظهور داعش و روایت فرقه‌ای ضد شیعه از جهان عرب انجام داده است، ادغام جامعه شیعیان منطقه حول هویت شیعه، علی‌رغم تفاوت‌های سیاسی، اجتماعی و ایدئولوژیکی آن‌ها است. به عبارت دیگر، تصور هلال شیعه ممکن است امروز واقعیتی بزرگ‌تر از قبل باشد که برای اولین بار توسط ملک عبدالله در سال ۲۰۰۴ مطرح شد (Ladrier-Fouladi, 2022).

حضور کردها در مرزهای دو کشور

ناسیونالیسم کردی ریشه در دو قشر متمایز اجتماعی داشت. اولین آن‌ها طبقات تحصیلکرده شهری بود. این‌ها افرادی بودند که از ایدئولوژی‌های سیاسی مدرن آگاه بودند و شاهد توسعه ناسیونالیسم عربی و ترک به جنبش‌های سیاسی شدید بودند. آن‌ها مشتاق نقش سیاسی خودشان بودند. پایگاه دوم، محیط قبیله‌ای بود که نسبت به مداخلات فزاینده دولت خشمگین و مقاوم بود. این دو قشر از یکدیگر جدا نیستند: بسیاری از روشنفکران شهری از خانواده‌های روسای قبایل سرچشمه می‌گیرند، در حالی که اکثر قبایل تاکنون در معرض ایده‌های سیاسی مدرن ناسیونالیسم، دموکراسی مشارکتی و سوسیالیسم قرار گرفته‌اند. احزاب تحت رهبری روشنفکران شهری همیشه به طرز دردناکی آگاه بوده‌اند که بدون حمایت قبایل ناتوان خواهند ماند. یکی از متداول‌ترین اتهاماتی که علیه رهبران حزب مطرح می‌شود، «قبیله گرایی» است. با وجود این، شناخت قطب‌های

قبیله‌ای و شهری-روشنفکری در جنبش کردی همیشه آسان بوده است. برداشت‌ها، ایده‌های سیاسی و ماهیت ناسیونالیسم آن‌ها نسبتاً متفاوت از یکدیگر باقی مانده است و آن‌ها اغلب با یکدیگر درگیری سیاسی داشته‌اند. اکثر قبایل از مداخله یک حزب سیاسی در امور خود به همان اندازه که توسط دولت بیزار هستند دشمنی‌های مکرر و درگیری‌های قدرت بین رؤسای رقیب، همکاری قبایل را برای اهداف سیاسی دور و انتزاعی تقریباً غیرممکن می‌سازد. پیوستن یکی از سرداران به جنبش اغلب منجر به کناره‌گیری یا حتی مخالفت رقبای او می‌شد. ناسیونالیست‌های کرد در عراق همیشه با حداقل تعداد مساوی از قبایل کردی روبرو بودند که در طرف دولت می‌جنگیدند (به این ترتیب اسلحه و پول دریافت می‌کردند و درجه‌ای از استقلال خود را از مداخلات خارجی حفظ می‌کردند). (Morgan, 2020).

ناسیونالیسم عربی

امپراتوری عثمانی از اوایل قرن شانزدهم بر سرزمین‌های عربستان حاکمیت رسمی داشت. در بسیاری از آن زمان، با برخوردی نسبتاً کم تنش حکومت می‌کرد، بنادر تجاری کلیدی را نگهداری می‌کرد و حضور رسمی در شهرهای مقدس اسلامی مکه و مدینه را حفظ می‌کرد، اما منطقه و قبایل عشایری آن را به حال خود رها می‌کرد. در مقایسه، جمعیت عرب روستایی سوریه، فلسطین، بین‌النهرین (عراق) و مصر بسیار بیشتر از هم‌تایان خود در عربستان مستقر بودند و تحت کنترل مستقیم دولت امپراتوری عثمانی قرار داشتند. ساکنان این مناطق تا حد زیادی این ترتیب را پذیرفتند: مسلمانان عرب (سنی) در بیشتر تاریخ امپراتوری با تبعیض اندکی مواجه بودند و در واقع بر اداره محلی امپراتوری عثمانی تسلط یافتند. ترک‌های عثمانی از طریق این رویکردهای متفاوت، وفاداری اتباع مختلف عرب مسلمان خود را حفظ کردند؛ اما با ورود امپراتوری عثمانی به جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴، این وفاداری به دو دلیل دیگر قابل قبول نبود. اولین مورد رشد ناسیونالیسم نوپای عربی بود که از ایده‌های غربی قرن نوزدهم الهام می‌گرفت. برخی از اعراب به جنبش‌های ملی‌گرایانه اقلیت‌های اسلاو (و عمدتاً مسیحی) در سرزمین‌های بالکان عثمانی نگاه می‌کردند که تا پایان سال ۱۹۱۲ همگی استقلال خود را به دست آورده بودند. این ناسیونالیسم عربی عمدتاً توسط نخبگان شهری تحصیلکرده روشن‌فکران، کارمندان دولت و افسران سابق یا در حال خدمت در ارتش عثمانی که در شهرهای بزرگ عربی مانند دمشق و بغداد زندگی می‌کردند، پرورش یافت. تعدادی از انجمن‌های مخفی تشکیل شد، اگرچه هیچ یک از این انجمن‌ها قبل از شروع جنگ جهانی اول نتوانستند عقاید خود را در میان جمعیت عرب گسترش دهند. دومین عامل ناراحت کننده، تکمیل راه‌آهن حجاز در سال ۱۹۰۸ بود که ارتباط مستقیمی بین مدینه و دمشق ایجاد کرد و دسترسی عثمانی‌ها به داخل کشور عربستان را بسیار تسهیل کرد. هنگامی که افتتاح شد، مقامات عثمانی بر مزایای مسلمانان در انجام وظایف مذهبی حج تأکید کردند (Canna, 2017).

اما رهبران قبایل سنتی عرب در منطقه حجاز به سرعت متوجه شدند که قطاری که می‌تواند ۱۰۰۰ زائر مؤمن را در شبانه‌روز از دمشق برساند، می‌تواند به سرعت ۱۰۰۰ باجگیر امپراتوری، بازرس گمرک و سایر بوروکرات‌ها یا ۱۰۰۰ سرباز عثمانی با سلاح سنگین را تحویل دهد. این نفوذ به‌ویژه توسط طایفه هاشمی که بر منطقه حکومت می‌کردند و می‌توانستند ادعا کنند که از خاندان حضرت محمد (ص) هستند، ناخوشایند بود. رهبر این طایفه در سال ۱۹۱۴، شریف حسین بن علی ۶۱ ساله بود که یک شخصیت منطقه‌ای با جایگاه قابل توجه و تیزبینی سیاسی بود. در سال ۱۹۱۴ ناآرامی در میان قبایل مناطق مرکزی عربستان آغاز شده بود، جایی که عبدالعزیز بن سعود، در اتحاد با جنبش اسلام‌گرایان وهابی، آشکارا دولت عثمانی ترک‌های جوان را به‌عنوان ضد اسلامی محکوم کرد. در عین حال، اجرای برنامه ملی‌گرای پان‌ترکیستی دولت، بسیاری از رعایای عرب سابقاً وفادار امپراتوری در سوریه، فلسطین و بین‌النهرین را از خود دور کرد. گروه‌های ملی‌گرای عرب مستقر در شهر به سرعت از واکنش مردمی عرب علیه انور پاشا و ترک‌های جوان برای اهداف خود بهره‌برداری کردند. ورود امپراتوری عثمانی به جنگ جهانی اول در نوامبر ۱۹۱۴ جرقه نهایی برای شورش آشکار شد. انگلیسی‌ها از طریق کنترل مصر و بندر عدن در ورودی دریای سرخ، از ناآرامی‌هایی که در عربستان عثمانی شکل می‌گرفت به‌خوبی آگاه بودند. در واقع، درست قبل از شروع جنگ، شریف حسین بن علی یکی از پسرانش، امیر عبدالله بن حسین را برای یک مأموریت مخفی به مصر فرستاد تا با لرد کیچنر، فرمانده کل ارتش بریتانیا در آنجا تماس بگیرد. اگر او علیه اربابان عثمانی خود قیام کرد، چه حمایتی از

بریتانیا انتظار داشت؟ پاسخ محتاطانه و واجد شرایط بود، اما دلسرد کننده نبود. وقتی جنگ فرا رسید، انگلیسی‌ها به سرعت خود را به‌عنوان حامیان اصلی آرمان هاشمی معرفی کردند. محموله‌های مخفیانه تسلیحات و پول بریتانیا از مصر به عربستان در سراسر سال ۱۹۱۵ ادامه یافت و به شریف حسین بن علی اجازه داد تا اتحادهای قبیله‌ای خود را گسترش دهد و نیروهای خود را درحالی‌که منتظر فرصت مناسب برای حمله بود، افزایش دهد. او همچنین با جنبش اصلی ملی‌گرای عرب در سوریه، گروه الفتات مستقر در شهرها ارتباط برقرار کرد که پتانسیل شورش را بسیار گسترش داد. حسین بن علی با ترکیب توانایی قبایل عرب کوچ‌نشین برای به کار انداختن تعداد زیادی از مردان جنگنده با برنامه ملی‌گرای پان عرب الفتات، اطمینان حاصل کرد که شورش که آغاز کرد عواقب گسترده‌ای خواهد داشت.

مانند تمام کشورهای عربی تازه تأسیس پس از پایان جنگ جهانی اول، عراق برای ایجاد یک هویت ملی فراگیر تلاش کرد. ظهور «جمهوری ملی» صدام حسین در سال ۱۹۷۹ که ریشه در تلاش‌های پادشاهی هاشم، شکلی از ناسیونالیسم عربی غیر فراگیر را به اجبار ایجاد کرد. موفقیت جنگ ایران و عراق (۱۹۸۰-۱۹۸۸) ظاهراً منجر به ظهور دوباره ناسیونالیسم تازه عراقی شد، اگرچه به‌مرورزمان این امر به جمعیت سنی عراق محدود شد. حمله ایالات‌متحده به عراق در سال ۲۰۰۳ بار دیگر تنش‌های فرقه‌ای در حال جوشش را آشکار کرد و به‌نوبه خود ناسیونالیسم عراقی را بیش‌ازپیش از بین برد. استقرار نخبگان حاکم جدید شیعه (پس از سال ۲۰۰۳) علاوه بر گشودن درچه‌های نفوذ فزاینده ایران، بذر نارضایتی اعراب سنی را کاشت. بازیگران غیردولتی از انحطاط اجتماعی استفاده کردند و خود را به‌عنوان مدافعان جوامع فرقه‌ای مختلف عراق قرار دادند. بازیگران غیردولتی که از جهانی شدن و انقلاب اطلاعاتی جسور شده بودند، به‌عنوان نیابتی توسط قدرت‌های منطقه‌ای که برای نفوذ در منطقه رقابت می‌کردند، استفاده شدند (Ögr, 2019).

اگر افزایش ناسیونالیسم عراق با کاهش نفوذ ایران در عراق مرتبط باشد، بسیاری از کارشناسان خاطرنشان می‌کنند که می‌توان گام‌هایی برداشت تا بسترهای ناسیونالیستی پدیدار شود. نخست، بر اهمیت تقویت نهادهای دولتی عراق، با تأکید ویژه بر ارتش عراق تأکید می‌شود. نهادهای عراق، باید راه را برای یکپارچگی، حرفه‌ای‌گری و رهایی از فساد (وهابیت) رهبری کند. دوم، عراقی‌ها به مدل جدیدی از دولت فراگیر نیاز دارند. تولد خودبه‌خود یا تقویت هویت ملی عراق یک آرزوی دور از ذهن است. این تنها از طریق فرآیندی می‌تواند محقق شود که یک مدل حکومتی جدید ایجاد کند تنها در این صورت است که هویت ملی می‌تواند شیعیان عراق را برای به حداقل رساندن نفوذ ایران در عراق بسیج کند. سوم، نهادهای قوی و فراگیر باید با تلاش‌های داخلی و بین‌المللی برای ایجاد یک اقتصاد پایدار، به‌هم‌پیوسته و متنوع حمایت شوند. این باید با سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های فیزیکی که عراقی‌ها را در سراسر کشور با یکدیگر و همچنین با فرصت‌های اقتصادی (مانند جاده‌ها، راه‌آهن، خطوط لوله و غیره) مرتبط می‌کند، آغاز شود. کارشناسان به‌طور کلی موافق هستند که افزایش ناسیونالیسم عراق می‌تواند نقش مهمی در مقابله با نفوذ ایران داشته باشد. با این حال، ناسیونالیسم در عراق کاملاً نوپا است و همه کارشناسان موافق نیستند که در حال حاضر به وجود دارد چه رسد به قدرت کافی برای به حداقل رساندن نفوذ ایران در سیاست عراق (Canna, 2017).

وضعیت‌های احتمالی عوامل کلیدی

در جوامع پیچیده و پرشتاب کنونی دیگر برنامه‌ریزی و مدیریت به‌صورت سنتی معنای خود را از دست داده است. در دو دهه اخیر دانش جدیدی با عنوان آینده‌پژوهی پدید آمده که به‌جای برنامه‌ریزی خطی و قطعی برای آینده واحد می‌کوشد که با کاوش در امکانات وسیع و ناشناخته انسان و فناوری، افق بازتری را به سمت انواع آینده‌های ممکن و مطلوب پیش‌روی انسان بگشاید. در نتیجه مفهوم برنامه‌ریزی به‌عنوان دنباله‌روی از گذشته یا پیش‌بینی برای آینده جای خود را به مفهوم برنامه‌ریزی برای ساختن آینده یا آینده آفرینی داده است. با توجه به اینکه تحولات و راهبردهای ژئوکالچری به‌عنوان یک وزنه تعادلی در چارچوب دستیابی به قدرت منطقه‌ای است و هرگونه ناکارآمدی در عصر حاضر، پیامدهای منفی بسیاری به دنبال دارد. از این‌رو باید به دنبال راهکارهای مناسب برای سنجش وضعیت و پیامدهای آن بود؛ و وضعیت آینده‌ی پیش‌رو را با افکاری راهبردی و در نظر گرفتن ایده‌های متخصصین این حوزه بهبود بخشید. در راستای بررسی وضعیت به دنبال مطالعات

تئوری و تجربی، مصاحبه با افراد متخصص، آکادمیک و اعتقاد دانشمندانی که در حوزه آینده‌نگاری بودند تئوری‌های مرتبط با سناریوپردازی روی اطلاعات جمع‌آوری شده بنا شده‌اند، به‌طوری‌که در ابتدا متغیرها و فرضیه‌هایی که ناشی از اطلاعات جمع‌آوری شده بودند از سطح مفهومی به سطح تجربی تبدیل شده است؛ و در این روش، عمل از سطح مصاحبه و گفتمان‌های تخصصی در پانل‌های مرتبط با موضوع آغاز و سپس به سطح تجربی و پردازش‌های آماری خاتمه یافته است. در مراحل اولیه کار پس از انتخاب یک پدیده (موضوع تحقیق) و فهرست کردن تمام ویژگی‌های آن (مفهوم‌سازی)، به اندازه‌گیری ویژگی‌های این پدیده در وضعیت‌های مختلف در نرم‌افزار سناریو ویزارد و تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده پرداخته شده است.

در ادامه وقتی که تغییرات منظم در خصوصیات پدیده‌ها کشف شد با فرموله کردن آن، به سناریو پردازی و میزان تحقق هر سناریو پرداخته می‌شود. وضعیت‌های مختلف پیش‌روی ۵ کلیدی فوق قابل تصور است که این وضعیت‌های احتمالی در تأثیرات ژئوکالچر از اهمیت زیادی برخوردار است. با توجه به مباحث گذشته و بر اساس وضعیت‌های احتمالی آینده پیش‌روی وضعیت ژئوکالچر و عوامل واگرا، مجموعاً ۲۵ وضعیت مختلف برای ۵ عامل کلیدی طراحی شد که این وضعیت‌ها طیفی از شرایط مطلوب تا نامطلوب را شامل می‌شود. جدول ۱ وضعیت‌های احتمالی (عدم قطعیت‌ها) مختلف را در ارتباط با آینده وضعیت عوامل واگرایی ژئوکالچر را نشان می‌دهد. بعد از تهیه فهرست وضعیت‌های احتمالی، به طراحی پرسشنامه در قالب ماتریس متقاطع کلیدی پرداخته شد و توسط متخصصان جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک پاسخ داده شد. نتایج پرسشنامه داده‌های لازم را برای تدوین سناریو توسط نرم‌افزار سناریوویزارد فراهم کرد. با توجه به این مسئله که در اینجا هدف تهیه سناریوهای ممکن از ۲۵ وضعیت احتمالی مربوط به ۵ عامل کلیدی است. انتظار می‌رود بیش از ۷۰۰ هزار سناریوی تلفیقی محتمل از میان این وضعیت‌های احتمالی استخراج شود که دربرگیرنده تمامی حالات پیش‌روی آینده ایران در عراق باشد. شکل (۱-۴) تابلوی سناریوهای با سازگاری قوی و به‌نوعی سناریوهای احتمالی را به همراه وضعیت‌های محتمل از نظر بحرانی بودن یا مطلوب بودن نشان می‌دهد. در این تابلوی سناریو، رنگ سبز وضعیت کاملاً مطلوب، سبز کم‌رنگ نشان‌دهنده وضعیت نیمه مطلوب، رنگ آبی بیانگر وضعیت ایستا، رنگ صورتی وضعیت در آستانه بحران و رنگ قرمز نشان‌دهنده وضعیت بحرانی است.

تابلوی سناریوهای قوی از ۸ وضعیت احتمالی مختلف تشکیل شده است. همان‌گونه که در شکل (۱) هم مشاهده می‌شود، از این ۸ وضعیت احتمالی، ۳ وضعیت بحرانی، ۱ وضعیت نیمه بحرانی، ۱ وضعیت ایستا، ۲ نیمه مطلوب، ۱ حالت نیز وضعیت مطلوب دارند.

جدول (۱). عوامل اصلی و وضعیت‌های احتمالی پیش‌روی عوامل واگرایی ژئوکالچر روابط ایران و عراق

عامل	عوامل کلیدی	حالت	شرح حالت‌های احتمالی
A	سنی در مقابل شیعه	A1	کاهش کامل حمایت و رقابت سنی در مقابل شیعه
		A2	کاهش نسبی حمایت و رقابت سنی در مقابل شیعه
		A3	تداوم وضعیت موجود
		A4	افزایش نسبی حمایت و رقابت سنی در مقابل شیعه
		A5	افزایش قابل توجه حمایت و رقابت سنی در مقابل شیعه
B	گسترش تشیع	B1	کاهش قابل توجه گسترش تشیع
		B2	کاهش نسبی گسترش تشیع
		B3	تداوم وضعیت موجود
		B4	افزایش نسبی گسترش تشیع
		B5	افزایش قابل توجه گسترش تشیع
C	هلال شیعی	C1	کاهش قابل توجه گسترش هلال شیعی
		C2	کاهش نسبی گسترش هلال شیعی

C3	تداوم وضعیت موجود	D	حضور کردها در مرزهای دو کشور
C4	افزایش نسبی گسترش هلال شیعی		
C5	افزایش قابل توجه گسترش هلال شیعی		
D1	کاهش قابل توجه حضور کردها در مرزهای دو کشور		
D2	کاهش نسبی حضور کردها در مرزهای دو کشور		
D3	تداوم وضعیت موجود	E	ناسیونالیسم عربی
D4	افزایش نسبی حضور کردها در مرزهای دو کشور		
D5	افزایش قابل توجه حضور کردها در مرزهای دو کشور		
E1	کاهش و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی		
E2	کاهش نسبی و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی		
E3	عدم تغییر و تداوم وضعیت موجود	E	ناسیونالیسم عربی
E4	افزایش نسبی و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی		
E5	افزایش قابل توجه و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی		

Descriptores:	variant[1]	variant[2]	variant[3]	variant[4]	variant[5]
بیش قابل توجه حمایت و رفاهت سنی در مقابل شیعه	کاهش قابل حمایت و رفاهت سنی در مقابل شیعه	کاهش نسبی حمایت و رفاهت سنی در مقابل شیعه	تداوم وضعیت موجود	افزایش نسبی حمایت و رفاهت سنی در مقابل شیعه	افزایش قابل توجه حمایت و رفاهت سنی در مقابل شیعه
افزایش قابل توجه گسترش شیعی	کاهش قابل توجه گسترش شیعی	کاهش نسبی گسترش شیعی	تداوم وضعیت موجود	افزایش نسبی گسترش شیعی	افزایش قابل توجه گسترش شیعی
افزایش قابل توجه گسترش هلال شیعی	کاهش قابل توجه گسترش هلال شیعی	کاهش نسبی گسترش هلال شیعی	تداوم وضعیت موجود	افزایش نسبی گسترش هلال شیعی	افزایش قابل توجه گسترش هلال شیعی
بیش قابل توجه حضور کردها در مرزهای دو کشور	کاهش قابل توجه حضور کردها در مرزهای دو کشور	کاهش نسبی حضور کردها در مرزهای دو کشور	تداوم وضعیت موجود	افزایش نسبی حضور کردها در مرزهای دو کشور	افزایش قابل توجه حضور کردها در مرزهای دو کشور
حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی	کاهش و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی	کاهش نسبی و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی	تداوم وضعیت موجود	افزایش نسبی و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی	افزایش قابل توجه و حرکت به سمت کنش حمایت از ناسیونالیسم عربی

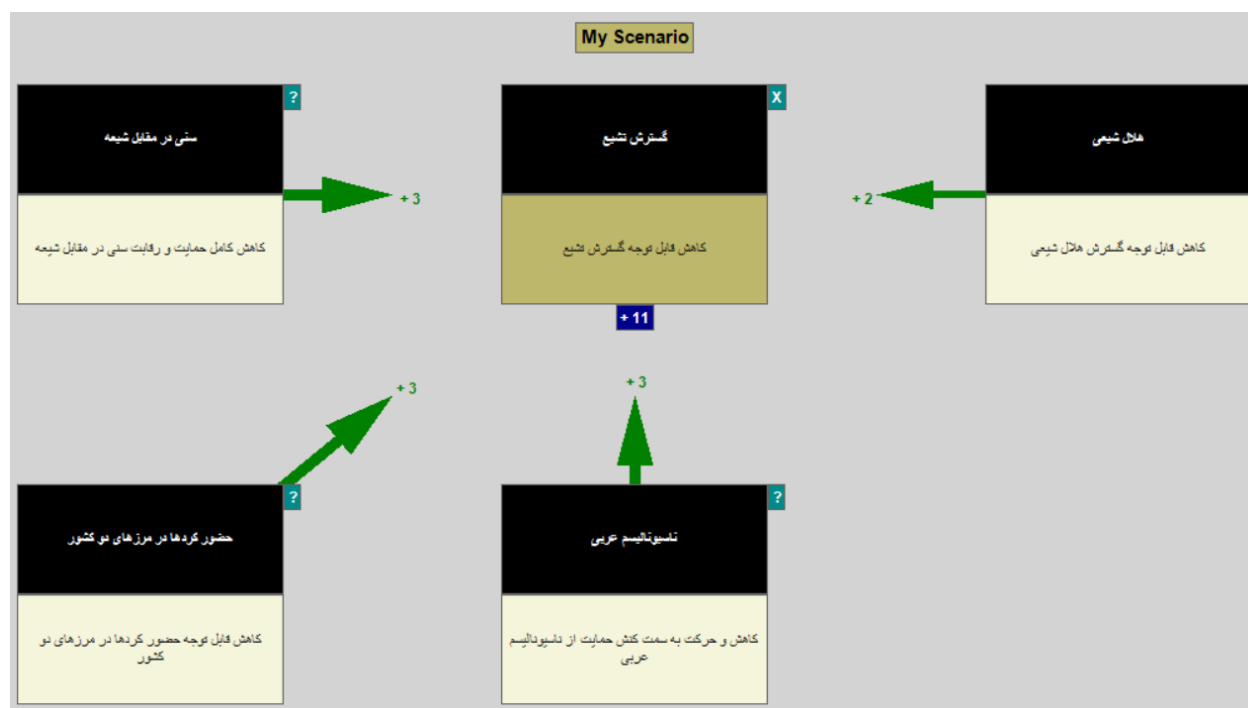
شکل (۲). عوامل اصلی و وضعیت‌های احتمالی پیش‌روی عوامل واگرایی ژئوکالچر روابط ایران و عراق (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

در ادامه وقتی که تغییرات منظم در خصوصیات پدیده‌ها کشف شد با فرموله کردن آن، به سناریو پردازی و میزان تحقق هر سناریو پرداخته می‌شود. با بیان حالت‌های احتمالی برای هرکدام از توصیفگرها در قالب عبارات کلامی، ماتریس تحلیل اثرگذاری متقاطع متعادل^۷ با ابعاد ۲۵×۲۵ تشکیل گردید و از نمونه آماری خواسته شد تا برحسب میزان اثرگذاری یک توصیفگر بر روی سایر توصیفگرها و عوامل مرتبط از ۳- تا ۳+ به آن‌ها در چارچوب ماتریس تشکیل شده امتیاز دهند (۳-: اثرگذاری به شدت منفی؛ ۲-: اثرگذاری نسبتاً منفی؛ ۱-: اثرگذاری منفی محدود و ضعیف؛ ۰: اثرگذاری خنثی؛ ۱+: اثرگذاری مثبت ضعیف؛ ۲+: اثرگذاری مثبت متوسط؛ ۳+: اثرگذاری مثبت شدید). بر این اساس، در ادامه ضمن مقایسه و استانداردسازی توصیفگرها، سهم هرکدام از توصیفگرها در تدوین سناریوهای موجود تبیین گردید و سناریوهایی با وضعیت‌های سازگاری ضعیف و غیرممکن، بسیار مطلوب، مطلوب و میانه ارائه شدند.

⁷ Cross Impact Balance Analysis Matrix.

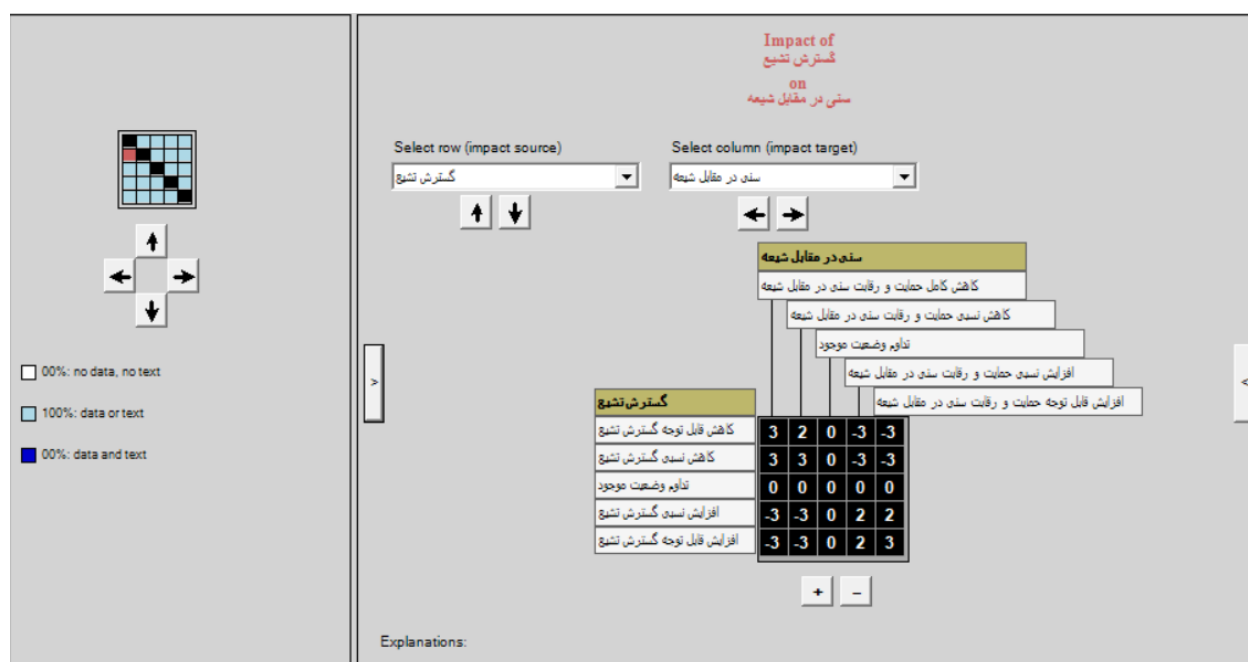
شکل (۳). تعریف متغیرها به صورت اختصاری و کامل، در نرم افزار سناریو وینارد (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

شکل (۴). ماتریس نرمال در تحلیل اثر گذاری متقاطع توصیفگرها (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

شکل (۵). ماتریس استانداردسازی شده در تحلیل اثرگذاری متقاطع توصیفگرها (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

پس از استانداردسازی داده‌های پژوهش، قابلیت سنجش اثرگذاری و اثرپذیری داده‌ها به دو صورت سطری و ستونی با مراجعه به شکل (۶) وجود خواهد داشت. در این راستا به منظور جلوگیری از طولانی شدن بحث، تنها یک نمونه از شیوه محاسبه نشان داده شد. در نمونه اول سنجش اثر توصیفگر (گسترش تشیع) بر توصیفگرهای سنی در مقابل شیعه در وضعیت بحرانی است.

شکل (۶). قابلیت سنجش اثرگذاری و اثرپذیری داده‌ها (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

همان‌طور که مشاهده می‌شود به‌عنوان مثال مؤلفه سنی در مقابل شیعه در ارتباط با گسترش تشیع دارای ارتباط پذیری بسیار بالایی است که می‌تواند بر روابط ژئوکالچر هر دو کشور تأثیرات بالایی داشته باشد.

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3	Scenario No. 4	Scenario No. 5	Scenario No. 6	Scenario No. 7	Scenario No. 8
سنی بر مقلد شیعه کاهش کثرت حمایت و رفاه سنی بر مقلد شیعه				سنی بر مقلد شیعه تأزم وضعیت موجود	سنی بر مقلد شیعه افزایش فیل توجه حمایت و رفاه سنی بر مقلد شیعه		
گسترش تشیع کاهش فیل توجه گسترش تشیع				گسترش تشیع تأزم وضعیت موجود	گسترش تشیع افزایش سنی گسترش تشیع	گسترش تشیع افزایش فیل توجه گسترش تشیع	گسترش تشیع افزایش سنی گسترش تشیع
مقلد شیعی کاهش فیل توجه گسترش مقلد شیعی				مقلد شیعی تأزم وضعیت موجود	مقلد شیعی افزایش فیل توجه گسترش مقلد شیعی		
حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش سنی حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش سنی حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور	حضور کردها در مرزهای نو کشور کاهش فیل توجه حضور کردها در مرزهای نو کشور
دینودلیسم عربی کاهش و حرکت به سمت کثرت حمایت از دینودلیسم عربی				دینودلیسم عربی تأزم وضعیت موجود	دینودلیسم عربی افزایش سنی و حرکت به سمت کثرت حمایت از دینودلیسم عربی		

شکل (۷). تخته سناریوهای راهبردهای واگرایی ژئوکالچری ایران در عراق (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲).

نتایج تخته سناریو و بررسی‌ها نشان می‌دهد که عوامل واگرا در روابط ژئوکالچر بین ایران و عراق در شرایط بحرانی و نیمه بحرانی قرار داد. در این بین باید بیان نمود اکثریت شهروندان ایرانی و عراقی مذهب مشترکی دارند و آن اسلام شیعه است. حوزه‌ها یا حوزه‌های علمیه در شهرهای مذهبی قم در ایران و نجف در عراق، مراکز آموزش شیعیان هستند. باین‌حال، آن‌ها تحت دو سنت متمایز و رقیب توسعه یافته‌اند. نجف حرم امام علی، یکی از مقدس‌ترین مکان‌های شیعیان را در خود جای داده است. حوزه نجف قدیمی‌ترین حوزه علمیه شیعه و مرکز سنت‌گرایی است که معتقد است روحانیون نباید درگیر سیاست شوند و در عوض باید بر هدایت زندگی مذهبی پیروان خود تمرکز کنند. نجف به مدت صدها سال به‌عنوان مرکز علم و ایمان شیعی شکوفا شد تا اینکه نفوذ آن تحت سیاست‌های سرکوبگرانه رژیم بعثی صدام حسین محدود شد. پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۷۹، شهر قم ایران در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ نجف را به‌عنوان مرکز فکری تشیع تحت‌الشعاع قرار داد. «حوزه قم» سنت خمینی (ره) را تأیید می‌کند که در آن یک عالم شیعه، یا گروهی از علما، بر همه مسائل سیاسی، مذهبی و اجتماعی در جامعه مسلمانان اختیار مطلق اعطا می‌شود. قم روابط نزدیکی با حکومت جمهوری اسلامی ایران دارد. پس از تهاجم سال ۲۰۰۳، نجف مجدداً به‌عنوان یک مرکز فکری و مذهبی شیعی تحت رهبری آیت‌الله‌العظمی علی سیستانی، یک روحانی آرام‌خواه بسیار مورداحترام و محبوب ظاهر شد. درحالی‌که تعاملات زیادی (مذهبی، اقتصادی و دیگران) بین قم و نجف وجود دارد، ظهور مجدد نجف چالشی را برای «اقتدار دینی حوزه در شهر ایران قم» ایجاد می‌کند. ایران استراتژی گسترش نفوذ خود در شهرهای مقدس عراق را با سرمایه‌گذاری هنگفت در بازسازی و صنعت گردشگری مذهبی و تسهیل سفر صدها هزار زائر مذهبی ایرانی در سال دنبال کرده است.

نتیجه‌گیری

از نظر تاریخی، مشکلات ایران و عراق به قرن‌ها پیش باز می‌گردد. تفاوت آشکار این است که عراق اکثراً عرب و ایران فارسی است. تفاوت‌های فرهنگی آن‌ها یکی از عوامل اصلی منجر به تنش است. هم ایران و هم عراق دارای جمعیت انبوهی از مسلمانان در میان سایر اقلیت‌های مذهبی هستند. در نوع مسلمان بودن آن‌ها اختلاف است. ایران، مسلمانان شیعه را به‌عنوان اکثریت در میان سایر اقلیت‌های مذهبی در خود جای داده است. عراق از سوی دیگر دارای اکثریت مسلمانان سنی است. مسئله مهم دیگر مربوط به مرزهای آن‌ها خواهد بود زیرا آن‌ها هم در زمین و هم در آب مرز مشترک دارند. این مرز به دلیل اهمیتی که برای عراق دارد، نقش بزرگی در روابط بین این کشورها خواهد داشت. قرارداد صلح در سال ۱۶۳۹ بین امپراتوری ایران و عثمانی امضا شد. از آن زمان، آن معاهدات بارها امضا و نادیده گرفته شده است؛ اما در قرن گذشته، رودخانه شط موجب اختلاف شد. این رودخانه مرزی است که دو کشور را از هم جدا می‌کند و برای هر دو طرف اهمیت دارد. این موضوع باعث شد که هر دو کشور پس از جنگ روابط پرتنشی داشته باشند و اساساً بخشی از دلایلی است که عراق برای آن جنگیده

است. قبل از شروع جنگ، شاه ایران نسبت به عراق پارانویا داشت و آن را یک تهدید می‌دانست. در پاسخ به این امر، شاه مطمئن شد که عراق را با چیز دیگری منحرف می‌کند. شاه تصمیم گرفت به شورش کردها کمک کند و آن‌ها را برای جنگ با عراقی‌ها تحریک کند.

یک نکته مهم دیگر اختلاف بین جوامع شیعه مورد حمایت ایران و الصدر این است که الصدر خواهان توسعه روابط عراق با کشورهای عربی از جمله عربستان سعودی است که برای نفوذ در منطقه با ایران رقابت می‌کند. پس از اشغال عراق به رهبری آمریکا در سال ۲۰۰۳، نیروهای صدر با حمایت ایران یکی از فعال‌ترین گروه‌هایی بودند که با نیروهای آمریکایی جنگیدند. با این حال، در طول دهه گذشته، الصدر تغییر مسیر داده و به یک چهره ملی‌گرا تبدیل شده است. از زمان شهادت قاسم سلیمانی، فرمانده سپاه قدس ایران در سال ۲۰۲۰، الصدر انتقادات خود را از ایران افزایش داده است. دلیل اصلی این تغییر می‌تواند تکرار آرزوی نفوذ کمتر ایران در کشور در میان عراقی‌ها باشد، عراقی‌هایی که عموماً می‌خواهند حکومتی قوی‌تر و مستقل‌تر ببینند. نوری المالکی، نخست‌وزیر سابق شیعه عراق و دبیر کل حزب الدعوه شیعی نیز از فعالیت‌های ایران در عراق انتقاد کرد و گفت: «مخالفت با محور آمریکا-اسرائیل-عربستان به ایران اجازه مداخله در عراق را نمی‌دهد».

از سویی دیگر ناسیونالیسم عربی-دینی که مقتدی صدر منادی آن است، خطر بزرگی است هم برای آینده عراق هم برای آینده ایران. تفکر مقتدی صدر به استقرار نوعی حکومت مقتدر با دعاوی دینی (زعامت سیاسی-دینی) آمیخته با ناسیونالیسم عربی تمایل دارد. به این دلیل صدر ابایی از اتحاد تاکتیکی با دولت‌هایی چون سعودی و امارات ندارد. مقتدی صدر بازیگری است قدرت‌طلب و جسور که پایگاه قابل‌اعتنا و به‌خوبی سازمان‌یافته دارد. او هیچ ابایی ندارد که برای نیل به قدرت از حمایت کانون‌های خارجی استفاده کند و اگر ایران را مزاحم راه خود ببیند رودرروی ایران بایستد.

همچنین پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹، شهر قم ایران در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نجف را به‌عنوان مرکز فکری تشیع تحت‌الشعاع قرار داد. حوزه قم سنت خمینی (ره) را تأیید می‌کند که در آن «یک عالم شیعه، یا گروهی از علما، بر همه مسائل سیاسی، مذهبی و اجتماعی در جامعه مسلمانان اختیار مطلق اعطا می‌شود». قم روابط نزدیکی با حکومت جمهوری اسلامی ایران دارد. پس از تهاجم سال ۲۰۰۳، نجف مجدداً به‌عنوان یک مرکز فکری و مذهبی شیعی تحت رهبری آیت‌الله‌العظمی علی سیستانی، یک روحانی صلح‌طلب بسیار مورد احترام و محبوب ظاهر شد. در حالی که تعاملات زیادی (مذهبی، اقتصادی و دیگران) بین قم و نجف وجود دارد، ظهور مجدد نجف چالشی را برای «اقتدار دینی حوزه در شهر ایران قم» ایجاد می‌کند. ایران استراتژی گسترش نفوذ خود در شهرهای مقدس عراق را با سرمایه‌گذاری هنگفت در بازسازی و صنعت گردشگری مذهبی و تسهیل سفر صدها هزار زائر مذهبی ایرانی در سال دنبال کرده است. با این حال، این کشور همچنین سعی کرده است از نفوذ خود استفاده کند تا اطمینان حاصل کند که عروج نجف به بهای نفوذ قم اتفاق نمی‌افتد. با توجه به این منافع سیاسی، اقتصادی و مذهبی، ایران احتمالاً به اعمال و حتی گسترش قدرت نرم خود در عراق ادامه خواهد داد. همان‌طور که عراق به‌عنوان یک کشور مستقل ظاهر می‌شود، همچنان نسبت به همسایه شرقی خود محتاط است و ممکن است به دنبال کنترل نفوذ ایران در داخل مرزهای خود باشد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

کلیه مراحل توسط نویسنده مسئول انجام شده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس انجام شد.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس به خاطر حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- ارجمند، محمدجعفر (۱۳۹۲). بررسی تأثیر روابط فرهنگی بر روابط سیاسی ایران و عراق (با تأکید بر انقلاب اسلامی)، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۲ (۳): ۱۴۷-۱۶۸
- پورعلی، پریسا (۱۴۰۱) مطالعه تطبیقی دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۰)، فصلنامه مطالعات بین‌الملل، ۱۵ (۱): ۵۷-۷۶
- صادق زاده وایقان، علی. (۱۳۹۷). واکاوی نقش اشتراکات نسخه‌های خطی اسلامی در تقویت و تحکیم روابط ایران و عراق به‌عنوان تمدن و میراث مکتوب مشترک دینی، فرهنگی، علمی و هنری. کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲۱ (۴): ۳۷-۶۶.
- گودرزی، محسن (۱۴۰۱). تبیین پیش‌ران‌های کلیدی آینده روابط ایران و عراق در افق ۱۴۰۱، آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، ۳ (۱): ۴۰-۱۱
- مدبر، سامانه (۱۳۹۹). ارتباطات فرهنگی تمدنی در کشورهای اسلامی گفت‌وگوهای فرهنگی نخبگان ایرانی و عراقی، اسلام و ارتباطات میان فرهنگی، بهار و تابستان ۱۳۹۹، ۲: ۳۹-۶۲.
- مهدوی، هوشنگ عبدالرضا (۱۳۸۰). سیاست خارجی ایران در دوره پهلوی، تهران، نشر پیکان، ۱۳۸۰
- Ali Alfoneh, «Tehran's Shia Foreign Legions», CARNEGIE Endowment for International Peace, January 30, 2018
- Bakhash, S. (2004). The troubled relationship: Iran and Iraq, 1930-80. In *Iran, Iraq, and the legacies of war* (pp. 11-27). New York: Palgrave Macmillan US.
- Bakhash, S. (2004). The troubled relationship: Iran and Iraq, 1930-80. In *Iran, Iraq, and the legacies of war* (pp. 11-27). New York: Palgrave Macmillan US.
- Bentwich, N. (2015). *The religious foundations of internationalism: a study in international relations through the ages*. Routledge
- Canna, S. (NSI, Inc.).(2017). *Iraqi Nationalism in Countering Iran, Question (R4.1): How Strong is Iraqi Nationalism in Countering Iranian Influence?*

- Castells, Manuel, 2000, *The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*, Wiley Blackwell, Volume 1, second edition, 15 august 2000.
- Dodge Toby and Mansour Renad, "Sectarianization and Desectarianization the Struggle for Iraq's Political Field", *The Review of Faith & International Affairs*, 18:1, 2020, 58-69
- Eslami, M., Bazrafshan, M., Sedaghat, M. (2021). Shia Geopolitics or Religious Tourism? Political Convergence of Iran and Iraq in the Light of Arbæen Pilgrimage. In: Leandro, F.J.B.S., Branco, C., Caba-Maria, F. (eds) *The Geopolitics of Iran. Studies in Iranian Politics*. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3564-9_15
- Fox, J. (2009). Integrating religion into international relations theory. *Routledge handbook of religion and politics*. 273-92
- Gelis-Filho, Antonio (2022). *Geoculture: Missing in Action*
- [Giorgio Cafiero](#) (2023). Analysis: Iran's influence prevents Iraq's Arab reintegration. 20 Mar 2023
- Goldis, Vasile (2015). THE POLITICAL CULTURE; POLITICIAL SOCIALIZATION AND ACCULTURATION, DOI: 10.1515/jles-2015-0004
- Haviland, W., Harald, E.L., MacBride, B., & Walrath, D. (2013). *Cultural Anthropology: The Human Challenge*. Cengage Learning. Retrieved, from <http://gocengage.Com/infotrac>
- Haynes, J., 2010. "Causes and consequences of transnational religious soft power." In Paper presented at the Political Studies Conference Proceedings.
- Hofstede, G., Hofstede G.J. & Minkov, M. (2010) *Cultures and Organizations*,
- Inboden, W. (2008). *Religion and American foreign policy, 1945–1960: the soul of containment*. Cambridge University Press
- Joseph Felter and Brian Fishman, (2008). *Iranian Strategy in Iraq - Politics and 'Other Means,'* Occasional Paper Series, Combating Terrorism Center at West Point, October 13, 2008.
- Kadri, Hichem (2020). Geopolitics of Religion: How Does Religion Influence International Relations and States' Foreign Policies?, *International Journal of World Policy and Development Studies* ISSN(e): 2415-2331, ISSN(p): 2415-5241 Vol. 6, Issue. 3, pp: 28-37, 2020 URL: <https://arpgweb.com/journal/journal/11> DOI: <https://doi.org/10.32861/ijwpds.63.28-37>
- [Kali Robinson](#) (2022). How Much Influence Does Iran Have in Iraq?, October 18, 2022 11:04 am (EST)
- Kershaw, Milo (2018). *How National Identity Influences US Foreign Policy*, E-International Relations ISSN 2053-8626
- Ladier-Fouladi, M. (2022). *Iran-Iraq Relations and Pan-Shia Strategies*.
- Mandaville, P. and Hamid, S. (2018). *Islam as statecraft: How governments use religion in foreign policy*. Foreign Policy at Brookings
- Michael Evans (2009). *Iranian builders win contracts in city that Shias helps to wreck,* The Times (London)
- Mustafayev (2014). *The role of religions in conflicts*. Available: <https://www.geopolitica.info/the-role-of-religionsin-conflicts/>
- Paglia Morgan and Turret Vincent, 2020, *L'Iran et ses proxys au Moyen-Orient. Les défis de la guerre par procuration*, op. cit
- Prizel, I. (n.d.). Introduction: statement of arguments. *National Identity and Foreign Policy*, 1–11. doi:10.1017/cbo9780511582929.002
- Rogers, B. (2018). Rejecting religious intolerance in South-east Asia. *Journal of Southeast Asian Human Rights*, 2: 208-35. Available: doi: 10.19184/jseahr.v2i1.7587
- Rubin, M., & Katulis, B. (2019). *Seven Pillars: What Really Causes Instability in the Middle East?*. AEI Press.

- Software of the Mind, Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival, New York, McGraw-Hill
- Solomon, C.M. & Schell, M.S. (2009) Managing across Cultures, The Seven Keys to Doing Business with a Global Mindset, McGraw Hill
- Swedlow, Brendon (2013). POLITICAL CULTURE, Encyclopedia of Modern Political Thought
- Üye. Duygu Dersan ORHAN (2019). IRANIAN FOREIGN POLICY TOWARDS IRAQ:AN ANALYSIS OF THREE WARS BETWEEN IDEOLOGY AND REALISM, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Araştırma Makalesi
- W. A. Rivera (2022). The Strategic Culture of Resistance Iranian Strategic Influence in its Near Abroad, Journal of Advanced Military Studies SI, 2022
- Wastnidge, Edward (2020). Iran's Shia Diplomacy: Religious Identity and Foreign Policy in the Islamic Republic. Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs.
- Watkins, Jessica (2020) Iran in Iraq: the limits of 'smart power' amidst public protest. LSE Middle East Centre Paper Series (37). LSE Middle East Centre, London, UK
- XU, Y. (2012). Religion and international relations in the age of globalization. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), 6(4): 19-50.